

บทที่ 3

แนวคิดและทฤษฎีด้านการพัฒนา

“เรื่องสำคัญคือการเปลี่ยนวิธีคิด จุดเริ่มต้นสำคัญต้องเริ่มที่วิธีคิดใหม่ ส่วนใหญ่ยังคิดถึงระบบตลาด คิดอยากรวย ถ้ายังคิดแบบนี้ก็ทำไม่ได้ เพราะคิดอย่างนี้ทำให้เราไม่สามารถตอบสนองความคิดเช่นนี้ได้ เพราะบางอย่างให้ผลช้า ตัวเรา ครอบครัว เราจะมีอาหารกิน.... ถ้าปรับวิธีคิดให้มีกินก่อน เหลือกินเอาไปขาย ปรับความคิดนี้ได้ก็มาเริ่มที่ปัจจัยอื่นๆ”

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม

บ้านห้วยหิน อำเภอสนามชัยเขต

ฉะเชิงเทรา

ปรัชญาด้านการพัฒนาของประเทศไทย ได้เปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด โดยในช่วงแรกก่อนที่ประเทศจะมีแผนพัฒนาแห่งชาติ เป็นการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพทั้งในภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม ต่อมาเมื่อเริ่มมีแผนพัฒนาแห่งชาติแล้ว ทิศทางของการพัฒนาจึงเปลี่ยนแปลงเป็นการพัฒนาที่เน้นรัฐเป็นศูนย์กลางและมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแต่เพียงประการเดียว แล้วจึงค่อยๆมีการปรับเปลี่ยนมาเป็นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับ “คน” ในฐานะจุดมุ่งหมายสูงสุดของการพัฒนามากยิ่งขึ้น

ตลอดระยะเวลาอันยาวนานของการพัฒนาประเทศ ผลที่ได้รับจากการพัฒนาที่สำคัญประการหนึ่งได้แก่ ความสำเร็จของรัฐในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สังคมไทยก้าวเข้าสู่ความทันสมัย ทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน ค่านิยม และโครงสร้างสังคมต่างๆ ในขณะเดียวกัน ก็พบว่าอัตราการถูกทำลายลงของทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าไม้ คุณภาพของดินและน้ำได้ลดลงอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่อาศัยอยู่ในภาคเกษตรกรรม ต้องตกอยู่ในภาวะยากจน มีปัญหาหนี้สิน และประสบปัญหามากมายทั้งด้านการขาดแคลนปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ปัญหาสุขภาพจิตเสื่อมโทรม และปัญหาสังคมอื่นๆ จึงเกิดคำถามในเชิงนโยบายมากมายว่า แผนการพัฒนาและทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาถูกต้องและเหมาะสมหรือไม่อย่างไร

เพราะยังพัฒนาก็ยังพบว่า ช่องว่างระหว่างคนร่ำรวยและคนยากจนยิ่งขยายห่างมากยิ่งขึ้นตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบทและในเมืองก็ทวีความเหลื่อมล้ำกันมากยิ่งขึ้น

นิยามความหมายของการพัฒนา

ได้มีผู้ให้คำจำกัดความของการพัฒนาไว้มากมาย พอสรุปได้ดังนี้

- การพัฒนาสังคม หมายถึง กิจกรรม และขบวนการที่ทำให้สังคมดีขึ้น เจริญขึ้น ก้าวหน้าขึ้น (สมพร เทพสิทธิธา 2536: 99)
- การพัฒนาสังคม หมายถึง การปรับปรุงภาวะความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นใน ด้านการศึกษา สาธารณสุข สวัสดิการสังคม รวมถึงการปรับปรุงและเสริมสร้างที่อยู่อาศัยและอาชีพของประชาชนให้ดีขึ้น (จรูญ สุภาพ 2519: 1-3)
- การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสังคมจากรูปแบบหนึ่งไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง จากขั้นต่ำไปสู่ขั้นสูง จากสถานการณ์ที่ไม่มีคุณภาพไปสู่สถานการณ์ที่มีคุณภาพ จากสภาพที่ปราศจากมนุษยธรรมไปสู่สภาพที่มีมนุษยธรรม การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า “พลิกฟ้าพลิกแผ่นดิน” (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ 2522: 1-3)
- การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ที่เป็นไปตามทิศทางที่พึงปรารถนา และด้วยอัตราการเปลี่ยนแปลงที่พอจะกำหนดกฎเกณฑ์ได้ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่คำนึงถึงโครงสร้างทางสังคม โดยมีมนุษย์เป็นเป้าหมายของการพัฒนา (สุนทรี โคมิน 2526: 186)

ความสำคัญของการพัฒนา

การพัฒนาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของคนในสังคม และการพัฒนาซึ่งนับว่าสำคัญที่สุดก็คือการพัฒนาคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในฐานะที่เป็นกลุ่มหรือสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคม การพัฒนาจึงมีความสำคัญ ดังพอสรุปได้ดังนี้ (อุทัย หิรัญโต 2522: 139)

- เป็นกระบวนการที่พัฒนาคนให้เป็นบุคคลที่มีความศักยภาพสูงขึ้น สามารถใช้สติปัญญาในการตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง และปัญหาที่เกี่ยวข้องกับส่วนรวมได้
- พัฒนาคนให้เป็นผู้ซึ่งมีทักษะ สามารถดำเนินกิจการของสังคมได้โดยสมบูรณ์
- พัฒนาให้บุคคลสามารถอยู่ร่วมกับคนอื่นๆ ในสังคมได้อย่างปกติสุข - เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ และสังคมต่อไป

รูปแบบ วิธีการ และองค์ประกอบของการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคมสามารถกระทำได้หลากหลายรูปแบบและวิธีการ เช่น การสังคมสงเคราะห์ในระดับปัจเจกบุคคล การพัฒนาชุมชนชนบท การจัดระเบียบชุมชนใหม่ และการกระทำกับระบบตลอดจนโครงสร้างของชุมชน แต่อย่างไรก็ตาม หัวใจสำคัญของการพัฒนาอยู่ที่การรักษา “คุณภาพของการพัฒนา” กล่าวคือ ต้องเป็นการพัฒนาระบบต่างๆ ในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน โดยใช้ความรู้ทางวิชาการอย่างถูกต้อง ครบคลุม และหลากหลายในลักษณะของสหสาขาวิชาให้สอดคล้องกับเงื่อนไข ปรากฏการณ์ และกฎเกณฑ์ของสังคม และที่สำคัญที่สุด ก่อนเริ่มกระบวนการพัฒนาสังคมทุกครั้ง จะต้องมีการดำเนินการเพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงทางสังคมในเบื้องต้น

องค์ประกอบของการพัฒนา ที่สำคัญมีอยู่ 3 ประการพอสรุปได้คือ นโยบายของรัฐในการพัฒนา เป้าหมายในการพัฒนา และงบประมาณเพื่อสนับสนุนการพัฒนา อนึ่ง องค์ประกอบทั้งหมดที่ได้กล่าวมานั้น ควรวางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างคุณภาพในการพัฒนา เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนใหญ่ของสังคม นักทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย (Development potential diffusion theory) มีแนวความคิดว่า การพัฒนาให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ นักพัฒนาควรคำนึงถึงปัจจัยในการพัฒนาที่สำคัญ ดังพอสรุปได้คือ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2540)

- ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resources)
- มนุษย์ ซึ่งได้รับผลของการพัฒนา (Development outcomes)
- องค์การทางสังคม (Social organisation) เช่น กลุ่ม องค์กรต่างๆ ทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน
- ภาวะผู้นำ (Leadership) ในสังคม

- การติดต่อ (Contact) เพื่อรับข้อมูลข่าวสารทั้งจากภายในและภายนอกสังคม
- ความรู้ (Education) และการฝึกอบรม (Training)

แผนการพัฒนาแห่งชาติ

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับแผนการพัฒนาแห่งชาติของประเทศไทยพบว่า โดยทั่วไปสามารถจำแนกแผนพัฒนาของประเทศออกเป็น 3 ช่วงสำคัญๆ ดังพอสรุปได้ดังนี้

ช่วงแรกของการพัฒนา

หมายความว่า ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2398 เป็นช่วงที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นยุคที่ประเทศมีความอุดมสมบูรณ์มากด้านทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจยังเป็นแบบยังชีพ ไม่มีระบบการผลิตที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าหรือส่งออกแข่งขันในระบบตลาด แต่เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้ากับสินค้าเป็นสำคัญ

ช่วงที่สองของการพัฒนา

หมายถึง ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2398-2508 เป็นช่วงที่ประเทศไทยเริ่มต้นทำการค้ากับต่างประเทศอย่างเป็นระบบหรือเป็นทางการเป็นครั้งแรก โดยในปี พ.ศ. 2398 ไทยได้ทำสัญญาบาวร์ริงเพื่อทำการค้าขายกับต่างประเทศโดยรัฐเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในการควบคุมและจัดองค์กรทางการค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของต่างชาติ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2493 รัฐได้ก่อตั้งสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ เพื่อทำการศึกษาและวางแผนการพัฒนาประเทศ ภายใต้คำแนะนำของธนาคารโลก และสรุปเป็นรายงานส่งในปี พ.ศ. 2501

ช่วงที่สามของการพัฒนา

ได้แก่ ช่วงปี พ.ศ. 2504 ถึงปัจจุบัน เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยได้จัดทำแผนพัฒนาประเทศขึ้น โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติอย่างเป็นรูปธรรมฉบับแรกเริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นแผนระยะ 6 ปี แต่แผนพัฒนาฯแห่งชาติ 3 แผนแรกมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ดังมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังนี้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก (พ.ศ. 2504-2509)

แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้มุ่งเน้นเพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจและการผลิตสินค้าเพื่อทดแทนการนำเข้า (Import substitution) เน้นการลงทุนก่อสร้างด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ถนน เขื่อน ไฟฟ้า และมุ่งกระตุ้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคธุรกิจเอกชนเป็นหลัก ในแผนฯนี้ มีการก่อตั้งสำนักงานส่งเสริมการลงทุนให้เอกชน (BOI) โดยรัฐไม่เข้าไปแข่งขัน แต่ให้ความคุ้มครองและให้สิทธิพิเศษ ผลจากการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวปรากฏว่า การเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว คือมีค่าใช้จ่ยรวมของประเทศ (GDP) เติบโตถึงร้อยละ 8.1 และมีรายได้จากภาคเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ 6.3 ด้านการก่อสร้างเพิ่มขึ้นร้อยละ 11.3 และมีภาวะเงินเฟ้อเพียงร้อยละ 1.3 ในขณะที่รายได้ประชากรต่อหัวเพิ่มจาก 2,137 บาทต่อคนต่อปี (พ.ศ. 2504) เป็น 3,063 บาทต่อคนต่อปี (พ.ศ. 2509) หรือหมายความว่าคนไทยมีรายได้สูงขึ้นถึงร้อยละ 50 ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว แต่จุดด้อยของแผนฯนี้ก็คือ การตั้ง BOI เพื่อส่งเสริมและคุ้มครองธุรกิจ ทำให้ธุรกิจไทยกลายเป็นอุตสาหกรรมทารก (Infant industry) คือ ไม่เติบโตเนื่องจากถูก “อุ้ม” โดยรัฐผ่านระบบผูกขาด และการได้รับสิทธิพิเศษ ทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514)

มีการเพิ่มมิติของ “สังคม” เข้าไปในแผนฉบับนี้ด้วย แต่รายละเอียดในแผนฯ ส่วนใหญ่ ยังคงเป็นโครงการต่อเนื่องมาจากแผนฉบับแรก คือเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) เช่น ถนน และสาธารณูปโภคต่างๆ (เพิ่มกำลังผลิตพลังงานไฟฟ้าเป็น 1,169 เมกกะวัตต์ในปี พ.ศ. 2514, สร้างถนนเพิ่มขึ้นจาก 8,498 กิโลเมตรเป็น 11,761 กิโลเมตร และเนื้อที่ชลประทานเพิ่มขึ้นเป็น 13.3 ล้านไร่ในปีเดียวกัน) ซึ่งการดำเนินการตามแผนฯดังกล่าวได้นำไปสู่การเปิดชนบทไทยเข้าสู่ยุคการเกษตรเพื่อการค้า (Cash cropping) เช่น อ้อย ข้าวโพด มันสำปะหลัง สับปะรด นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมให้เอกชนเข้ามาลงทุนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ GDP สูงขึ้นคืออยู่ที่ ร้อยละ 7.8 โดยมีรายได้ต่อหัวของประชากรเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 100 จากแผนพัฒนาฉบับแรก ซึ่งเคยเท่ากับ 4,104 บาท (พ.ศ. 2514)

ในช่วงแผนฉบับนี้ ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของประชาคมโลกจากการเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ค่าเงินดอลลาร์ตกต่ำ อเมริกานถอนฐานทัพออกจากเวียดนาม และต้องงบประมาณช่วยเหลือประเทศไทย ผลเสียที่ได้รับจากแผนพัฒนาฉบับนี้คือ เกิดความผันผวนทางการเมืองภายหลังที่อเมริกันถอนทัพและยุติความช่วยเหลือ ทำให้ช่องว่างของรายได้และสภาพความเป็นอยู่ระหว่างคนรวยกับคนจนขยายห่างมากขึ้น ป่าไม้ถูกทำลายลงเป็นจำนวนมหาศาล และทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในภาวะเสื่อมโทรมเนื่องจากการทำการเกษตรเพื่อการค้า เกิดภาวะเงินเฟ้อ และเกิดธุรกิจการขายที่ดินเพื่อเก็งกำไร ข้อดีของแผนพัฒนาฉบับนี้คือการเริ่มเน้นการวางแผนพัฒนากำลังคนและกระจายการพัฒนาสู่ชนบทมากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาเศรษฐกิจส่วนใหญ่ ยังดำเนินไปเพื่อมุ่งเน้นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519)

เป็นการใช้ประโยชน์จากโครงสร้างพื้นฐานที่ได้ดำเนินการเอาไว้ในแผนพัฒนาฯ ทั้ง 2 ฉบับที่ผ่านมา มีการเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนมากยิ่งขึ้น เช่น โครงการด้านการศึกษา สาธารณสุข และมีการกำหนดนโยบายประชานิยมเป็นครั้งแรกในแผนฯ ฉบับนี้ แต่โดยทั่วไปยังเน้นการส่งออก มีการตั้งศูนย์บริการส่งออก คณะกรรมการส่งออก ปรับปรุงโครงสร้างภาษีศุลกากร และให้เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำกับผู้ทำอุตสาหกรรมส่งออก นอกจากนี้รัฐยังรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ โดยการควบคุมเงินเฟ้อ เน้นการกระจายบริการทางสังคมออกสู่ภูมิภาค

ผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ได้แก่ GDP อยู่ที่ร้อยละ 6.5 ภาวะเงินเฟ้ออยู่ที่ร้อยละ 10.8 การส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมลดลง สืบเนื่องจากภาวะวิกฤตน้ำมัน (Oil shock) จากน้ำมันที่มีราคาสูง ค่าเงินดอลลาร์ตกต่ำ และเศรษฐกิจของประชาคมโลกผันผวน อุตสาหกรรมการส่งออกประเภทเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงกว่าการส่งออกข้าว และอัตราการเพิ่มของประชากรลดลงเหลือเพียงร้อยละ 2.6 เท่านั้น

ดังนั้น เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ถึงแม้ว่าประชาชนในชนบทบางส่วนจะได้รับผลจากการพัฒนาด้านการศึกษาและการสาธารณสุข แต่สภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ก็เสื่อมโทรมและลดปริมาณลงอย่างมาก ในขณะที่ชนชั้นช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนก็ยิ่งไกลกันมากยิ่งขึ้น

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524)

มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาสังคม มีการขยายสาขาการผลิตทางการเกษตร เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชน แผนฯ ฉบับนี้ นับเป็นแผนแรกที่รัฐเริ่มให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาสังคม เนื่องจากในช่วงนี้ เป็นยุคที่ประชาชนมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองค่อนข้างสูง แผนฯ นี้จึงถูกปรับเปลี่ยนชื่อแผนใหม่โดยเพิ่มคำว่า “สังคม” เรียกว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ได้แก่ การเริ่มกำหนดแนวทางในการขยาย และกระจายบริการทางสังคมไปสู่ภูมิภาคเป็นครั้งแรก มี

โครงการสร้างงานในชนบท (ก.ส.ช.) เพื่อบรรเทาการว่างงานตามฤดูกาล มีการปรับปรุงระบบบริหารการพัฒนาชนบทของชาติใหม่ หรือที่รู้จักกันในนามของ “ระบบ กชช.” ซึ่งประกอบด้วยองค์กรในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับชาติ จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน และองค์กรประสานงาน มีการประกาศใช้แผนงานพัฒนาชนบทพื้นที่ยากจน (พ.ศ. 2525) เพื่อแก้ปัญหาความซ้ำซ้อน และสร้างความร่วมมือในการพัฒนาชนบท ระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับประชาชน

นอกจากนี้แผนพัฒนาฉบับนี้ ยังเน้นด้านการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามพบว่า กลวิธีในการพัฒนายังคงมุ่งปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก สร้างความเท่าเทียมด้านเศรษฐกิจ ขยายการผลิตสาขาเกษตรและการป้องกันเงินเฟ้อ และเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฉบับนี้ ผลที่ได้จากการพัฒนาก็คือ GDP อยู่ที่ร้อยละ 7.4 ภาวะเงินเฟ้อร้อยละ 11.6 ประเทศตกอยู่ในภาวะขาดดุลทางการค้าระหว่างประเทศ ขาดดุลทางการคลัง เกิดช่องว่างในการกระจายรายได้มากยิ่งขึ้น โดยพบว่ารายได้ต่อหัวของเกษตรกรเท่ากับ 11,464 บาท/คน/ปี ซึ่งน้อยกว่าผู้ประกอบอาชีพอุตสาหกรรมถึง 5 เท่า

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวทางที่กำหนดไว้อย่างสวยหรูของแผนพัฒนาฉบับนี้ เกิดผลในทางปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศซึ่งอาศัยอยู่ในชนบทน้อยมาก โดยพบว่า เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาด้วยแนวทางการพัฒนาประเทศแบบ “Top-down development approach” หรือการพัฒนาที่แผนฯและทิศทางถูกกำหนดจากเบื้องบนซึ่งรัฐใช้ ผสมผสานกับการพัฒนาแบบ “ให้เปล่า” และการเน้นเพียงความเติบโตทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้ส่งผลให้ประเทศต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมหาศาล เกิดความเหลื่อมล้ำทางรายได้มากขึ้นในขณะเดียวกัน เสถียรภาพทางเศรษฐกิจและฐานะทางการเงินของประเทศตกอยู่ในภาวะเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก

การพัฒนาการศึกษาอาจประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณ แต่ในเชิงคุณภาพนับว่าล้าหลัง ถึงแม้รัฐจะจัดสรรงบประมาณเพื่อดำเนินโครงการเป็นจำนวนมากกว่า 12,500 หมู่บ้าน (เฉลี่ย 1 หมู่บ้านต่อ 8 โครงการ) แต่โครงการต่างๆก็ขาดความต่อเนื่องและขาดการติดตามผลและประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ อิทธิพลจากปัจจัยภายนอกได้แก่ การเปลี่ยนแปลงราคาน้ำมัน ความผันแปรของตลาดการเงินระหว่างประเทศ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (พ.ศ. 2523-2525) ส่งผลให้เศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศตกต่ำลง และประเทศต้องตกเป็นหนี้จากการทำสัญญาเงินกู้ผูกพันไว้กับต่างชาติถึง 6,167.9 ล้านดอลลาร์

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529)

มุ่งเน้นการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมส่งออก นอกจากนี้ ได้เริ่มเกิดแนวคิดด้านการพัฒนา ที่เน้นการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน โดยชุมชนมีส่วนร่วมภายใต้ระบบของคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.) (จุดเด่นของแผนพัฒนาฉบับนี้ อยู่ที่มีการวางแผนเชิงรุกมากขึ้น เช่นมีโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกที่ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา และมีโครงการพัฒนาเมืองหลัก โครงการแปรรูปรัฐวิสาหกิจและลดบทบาทรัฐ เพื่อให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ (กรอ.) ในพ.ศ. 2524 ในรูปของการทำงานแบบร่วมมือกันในระหว่างสาขา (Inter sectoral) เน้นด้านการท่องเที่ยว และลดการทำสัญญาเงินกู้ผูกพันลง คือเหลือเพียง 6,104.4 ล้านดอลลาร์ สามารถผลิตพลังงานในประเทศได้เพิ่มมากขึ้น จากแหล่งพลังงานที่หลากหลาย เช่น แหล่งพลังงานจาก น้ำ ลิกไนต์ แก๊สธรรมชาติ และน้ำมันดิบ ส่งผลให้สัดส่วนการพึ่งพาพลังงานจากต่างประเทศลดลงจากร้อยละ 90 ของพลังงานเชิงพาณิชย์ (พ.ศ. 2524) เหลือเพียงร้อยละ 58 (พ.ศ. 2529) เป็นผลให้มูลค่าการนำเข้าพลังงานจากต่างประเทศลดลงจาก 61,956 ล้านบาท (พ.ศ. 2524) เหลือเพียง 30,650 ล้านบาท (พ.ศ. 2529)

สำหรับแผนฯเชิงรับได้แก่ โครงการเร่งความเติบโตทางเศรษฐกิจแบบมีเสถียรภาพ รักษาวินัยทางการเงิน การคลัง แก้ปัญหาการขาดดุลการค้า วางรากฐานการผลิตให้กว้างขวางมากขึ้น มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาชนบทพื้นที่หลัก ขยายและกระจายบริการทางสังคมออกสู่ชนบท จัดโครงการแก้ปัญหาความยากจนของประชากรในชนบทที่ล้าหลังได้ 12,562 หมู่บ้าน เน้นความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน

ผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนฯฉบับนี้คือ GDP เติบโตร้อยละ 5.4 เงินเฟ้อลดลงเหลือร้อยละ 2.8 รายได้ประชาชาติต่อประชากรต่อปีต่อคนเท่ากับ 20,860 บาท คุลบัญชีเดินสะพัดเกินดุลเป็นครั้งแรกในรอบ 20 ปี (พ.ศ. 2529) จากรายได้ของบริการท่องเที่ยว แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาอุตสาหกรรมที่ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่เฉพาะในเขตกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ทำให้การเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตกระจุกตัวอยู่เฉพาะในเขตเมืองหลวงและเมืองใหญ่ (โรงงานอุตสาหกรรมที่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง, ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ภาคเหนือ, ภาคกลาง, และภาคใต้ คิดเป็นร้อยละ 40.4, 31.0, 13.7, 10.1, และ 4.8 ตามลำดับ)

นอกจากนี้ การที่อิทธิพลของเศรษฐกิจโลกตกต่ำ และการเพิ่มขึ้นของการแข่งขันและการกีดกันทางการค้า ตลอดจนลัทธิวัฒนธรรมครอบโลก (Globalisation) ส่งผลให้ยอดเงินกู้ของเกษตรกรเพิ่มขึ้นประมาณปีละ 5,700 ล้านบาทหรือร้อยละ 11.7 ต่อปี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2529: 7)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534)

มีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญ เพื่อเน้นนโยบายการแก้ไขปัญหาค่าเงินบาทไม่สมดุลทางเศรษฐกิจมหภาค เรื่องดุลการชำระเงิน รวมทั้งให้ความสำคัญกับนโยบายสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง มากยิ่งขึ้น จุดเด่นของแผนพัฒนาฯฉบับนี้คือแผนการท่องเที่ยว ที่เน้นเศรษฐกิจบริการมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนระบบการวางแผนแบบสาขางานมาเป็นแบบแผนงาน สำหรับแนวทางดำเนินงานที่สำคัญได้แก่ การยกระดับคุณภาพปัจจัยพื้นฐาน การปรับปรุงระบบการผลิต การตลาด เน้นคุณภาพและประสิทธิภาพการบริหารทั้งภาครัฐและเอกชน มุ่งกระจายรายได้และความเจริญไปสู่ภูมิภาคและชนบทให้มากขึ้น

ผลจากการพัฒนาพบว่า GDP เติบโตถึงร้อยละ 10.9 ฐานะการเงินการคลังของประเทศดีขึ้น มีสัดส่วนการค้าระหว่างประเทศต่อผลผลิตรวมประชาชาติเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 47.4 เป็นร้อยละ 67.4 ในปีสุดท้ายของแผนฯ รายได้ต่อหัวของประชากรต่อคนต่อปีเพิ่มเป็น 41,000 บาท ในขณะที่สัดส่วนของความยากจน (DSR) ลดลงจากร้อยละ 20.6 เป็นร้อยละ 10.5 (พ.ศ. 2534) เงินคงคลังของประเทศเพิ่มจาก 11,000 ล้านบาทเป็น

184,000 ล้านบาทในปีท้ายแผนฯ และรายได้จากการส่งออกของประเทศสูงขึ้นเท่ากับร้อยละ 25.7 ของ GDP

แต่อย่างไรก็ตาม การเกิดวิกฤตทางการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว ประกอบกับความไม่ชัดเจนของเป้าหมายการพัฒนา และความไม่สอดคล้องระหว่างแผนปฏิบัติการกับวัตถุประสงค์ ตัวอย่างเช่น แผนฯต้องการยกระดับทักษะฝีมือและความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานที่มีอายุระหว่าง 24-45 ปี ทั้งๆที่ตามความเป็นจริง ประชากรในวัยแรงงานได้ลดจำนวนลง เนื่องจากกลายเป็นแรงงานแฝง ในขณะเดียวกันก็มีแรงงานจากต่างประเทศทะลักเข้ามามาก ทำให้ไม่สามารถดำเนินการตามแผนฯได้

นอกจากนี้ การที่กองทุนต่างประเทศโอนเงินลงทุนออกไปเป็นจำนวนมาก ทั้งๆที่ประเทศไทยได้รับการโหวตให้เป็นประเทศที่น่าลงทุนที่สุดในโลก ในระหว่างปี พ.ศ. 2534 หรือการที่ราคาที่ดินและสินค้าต่างๆสูงขึ้นอย่างผิดปกติ ล้วนเป็นอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกที่สำคัญซึ่งทำให้ผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากแผนฯฉบับนี้ไม่ยั่งยืน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539)

มุ่งเน้นนโยบายเศรษฐกิจ เพื่อนำประเทศไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ จุดเด่นของแผนฯนี้คือ การให้ความสำคัญกับความสมดุลของการพัฒนามากยิ่งขึ้น กล่าวคือรัฐมีแนวทางให้ประเทศสามารถรักษาอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ให้อยู่ในระดับสูงอย่างมีเสถียรภาพ เน้นการกระจายรายได้และกระจายการพัฒนาออกสู่ภูมิภาค เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

ผลที่ได้จากการดำเนินการตามแผนพัฒนาฯฉบับนี้ปรากฏว่า GDP ขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 8.2 รายได้ประชาชาติต่อหัวเฉลี่ยเท่ากับ 71,000 บาท เด็กในชนบทเข้าเรียนในภาคบังคับร้อยละ 97.7 อายุเฉลี่ยของคนไทยสูงขึ้นจาก 63 ปี ในพ.ศ. 2533 เป็น 67.6 ปี (พ.ศ. 2537) ส่งผลให้ World Bank ประกาศให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่หลุดพ้นจากความยากจน (มีรายได้ต่อปีมากกว่า 1,500\$US หรือเท่ากับ 38,000 บาท/คน/ปี) การลงทุนขนาดใหญ่ในภาคเอกชนเท่ากับ 318,000 ล้านบาท ภาครัฐเท่ากับ 700,000 ล้านบาท มีมูลค่าการส่งออกเท่ากับ 1 ล้านล้านบาท

อิทธิพลภายนอกประเทศที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ได้แก่ กระแสความนิยมในระบอบประชาธิปไตย (Democratisation) กระบวนการโลกาภิวัตน์ (Globalisation) อาณาบริเวณศึกษา (Reginalisation) / และการอพยพจัดตั้งชุมชนใหม่ (Resettlement/ Relocalisation) และการเปิดประเทศของจีน

สำหรับปัญหาสำคัญที่พบจากแผนพัฒนาฉบับนี้ได้แก่ การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม โดยสัดส่วนรายได้ของกลุ่มรายได้สูงร้อยละ 20 แรกต่างจากกลุ่มร้อยละ 20 ต่ำถึง 16 เท่า รายได้ต่อหัวของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือน้อยกว่าคนกรุงเทพฯ ถึง 12 เท่า ประเทศขาดดุลการค้าถึง 3.79 ล้านล้านบาท กล่าวคือ มีมูลค่าการส่งออก 1.389 ล้านบาท แต่นำเข้าถึง 1.768 ล้านล้านบาทใน 2 เดือนแรกของปีพ.ศ. 2539 และเพียง 2 ปีแรกของการดำเนินการตามแผนฉบับนี้ ป่าไม้ของชาติถูกทำลายไปถึงปีละ 1 ล้านไร่ (สมนึก นนธิจันทร์ 2539)✓

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544)

เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แต่เนื่องจากวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. 2540 จึงมีการปรับเปลี่ยน ให้สอดคล้องกับภาวะดังกล่าว (กระทรวงสาธารณสุขไทย: พ.ศ. 2540-2541) จุดเด่นของแผนพัฒนาฉบับนี้ คือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เน้นการพัฒนาแบบองค์รวมคือไม่แยกส่วนระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สื่อมวลชนและสังคมออกจากกัน และมีการกำหนดวิสัยทัศน์ในการพัฒนาที่สำคัญว่าประกอบด้วย

- ทุกคนมีความเสมอภาคในโอกาสที่จะได้รับการพัฒนา
- การพัฒนาเศรษฐกิจ ต้องไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- มีการกระจายอำนาจและการสนับสนุนให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา
- สังคมไทยเป็นสังคมที่มีเสถียรภาพ เอกภาพ และเคารพในสิทธิมนุษยชน

มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมา 3 ฝ่าย เพื่อทำหน้าที่ วางแผนพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และพัฒนาสังคม พัฒนาสมรรถนะทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาชนบท โดยเน้นการชี้แจงแนวทางการดำเนินงานให้ทุกคนที่ได้รับผลจากการพัฒนาได้รับทราบ และได้มีส่วนร่วมพัฒนาประเทศในทุกมิติ และเน้นการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเป็นไทย และการแข่งขันในกระแสสากล โดยยุทธศาสตร์ที่ใช้ประกอบด้วย การเพิ่มศักยภาพของคน การเสริมสร้างการมีส่วนร่วม การพัฒนาประชารัฐ การสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ และเน้นด้านการบริการและการจัดการ การเพิ่มปริมาณและเตรียมความพร้อมในทุกๆด้านของเด็กปฐมวัย เพื่อเพิ่มคุณภาพการศึกษาในทุกระดับ ยกกระดับทักษะฝีมือ และความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานในสถานประกอบการ รักษาเสถียรภาพของเศรษฐกิจไทย โดยลดการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดให้อยู่ในระดับร้อยละ 3.4 ของผลผลิตรวมในปีสุดท้ายของแผนฯ และรักษาอัตราเงินเฟ้อให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้บริโภค

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงกลางปี พ.ศ. 2540 ส่งผลให้ประเทศต้องกู้ยืมเงินจาก IMF ตลอดจนแหล่งเงินกู้ต่างชาติอื่นอีกมากกว่า \$363.4 พันล้านดอลลาร์สหรัฐ และ GDP ได้ลดลงจากร้อยละ 8 ในปีพ.ศ. 2539 เหลือเพียงร้อยละ 1.5 หรือน้อยกว่า (The Economist Intelligence Unit: 1997) เกิดปัญหาว่างงาน การล้มละลายของบริษัทธุรกิจเอกชนต่างๆ และนำไปสู่การถูกรอบงำทางเศรษฐกิจจากบริษัทข้ามชาติและสถาบันการเงินระหว่างประเทศต่างๆ

ณ จุดนี้เองที่ภาคเกษตรกรรมได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพที่ยังคงมีอยู่ ภายใต้สภาพการที่บีบบังคับว่าสามารถโอปอ้อมแรงงานหนุ่มสาวจำนวนมหาศาลที่ตกงานและหวนกลับคืนภูมิลำเนาเดิมได้ กระแสการพัฒนาใหม่ในช่วงศตวรรษที่ 20-21 จึงเกิดขึ้นมากมายในรูปของ การพัฒนาแบบทางเลือก (Alternative development approach) ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ (The indigeneous development approach) แม้ว่าการอบแนวคิดในการพัฒนา กระบวนการประยุกต์ใช้ และหลักฐานสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว ยังอยู่ในลักษณะของกรณีศึกษา (Case study) มากกว่าการสรุปรวมเป็นกฎเกณฑ์ทั่วไป แต่ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบภูมิ

ปัญญา นับเป็นแนวทางการพัฒนาแบบทางเลือกที่สำคัญประการหนึ่ง ที่คาดว่าจะมีบทบาทในการกำหนดทิศทางและเสนอรูปแบบในการพัฒนาชนบทในศตวรรษที่ 21

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานสำคัญที่มีภารกิจหลักรับผิดชอบในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อใช้เป็นกรอบในการพัฒนาประเทศ ได้จัดประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อจัดทำกรอบวิสัยทัศน์แผนพัฒนาฉบับที่ 9 ว่าควรมีลักษณะสำคัญดังนี้

แผนพัฒนาฉบับที่ 9 ควรเป็นแผนยุทธศาสตร์กว้างๆ ที่ชี้นำการพัฒนาประเทศในระยะ 20-30 ปีข้างหน้า ที่มีความต่อเนื่องกับแผนพัฒนาฉบับที่ 8 โดยมีกระบวนการมองภาพรวมหรือมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน ครอบคลุมจุดมุ่งหมายสำคัญทุกด้านทั้งเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการเมืองการปกครองอย่างมีสมดุล นอกจากนี้ต้องมีปรัชญาเบื้องหลังวิสัยทัศน์ที่ต้องสร้างความชัดเจนในเรื่องที่สำคัญๆ เพื่อให้สามารถแปลงแผนฯ ไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม อาทิ เศรษฐกิจพอเพียง การมีส่วนร่วมในทุกระดับตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับนานาชาติ จุดเด่นของแผนฯ คือต้องมีความยืดหยุ่นและมีการปรับแผนฯ ทุกปีอย่างต่อเนื่องเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน / เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development) และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย โดยเน้นการพัฒนาทุกมิติ (Comprehensive planning) /

สำหรับการพัฒนาภาคเหนือตอนล่าง แผนฯ ฉบับนี้ได้กำหนดทิศทางไว้อย่างชัดเจนพอสรุปได้ดังนี้

- มุ่งให้ความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งวัฒนธรรมที่เป็นศูนย์กลางอนุภูมิภาค 6 ประเทศลุ่มน้ำโขง และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เน้นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและมรดกโลก
- เป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งเชื่อมโยงประเทศเพื่อนบ้านโดยการหลีกเลี่ยงการบุกทำลายป่าอนุรักษ์ เป็นคลังสินค้าเกษตรแปรรูป ให้ความสำคัญกับสินค้าพื้น

เมือง และมุ่งเน้นการเป็นศูนย์กลางสินค้าทางบก และทางน้ำ เพื่อการส่งออกสู่ตลาดอินโดจีน

- ยกระดับการผลิตไปสู่การเกษตรแบบครบวงจรและการเป็นคลังผลิตอาหารของประเทศ
- เพื่อเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจที่มีการพัฒนาที่สมดุลและกระจายทรัพยากรทั่วถึง ทั้งด้านเศรษฐกิจ การค้าชายแดน การแพทย์แผนไทย
- มุ่งสู่เศรษฐกิจการเกษตรและเกษตรอุตสาหกรรมแปรรูปแบบพอเพียงและเชิงธุรกิจ มีการใช้เทคโนโลยีและการกำหนดพื้นที่ที่เหมาะสมในการผลิตทางการเกษตรพื้นฟูแหล่งน้ำขนาดเล็ก และพัฒนามาตรฐานการผลิตควบคู่กับการพัฒนาแหล่งเงินทุนเพื่อการเกษตรเพิ่มมากขึ้น
- พัฒนาระบบการออมทรัพย์ในชุมชน ธนาคารคนจน รวมทั้งการพัฒนาระบบตลาดและเพิ่มมูลค่าผลผลิต เชื่อมโยงเครือข่ายตลาดกลางเกษตรให้เข้มแข็ง
- ส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต และเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นศูนย์กลางสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออกสู่อินโดจีน
- พัฒนาเศรษฐกิจการค้าเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคควบคู่ไปกับการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการค้าการลงทุน
- มุ่งพัฒนาโครงข่ายคมนาคมขนส่งทั้งทางถนน รถไฟ ทางน้ำ และทางอากาศ รวมทั้งระบบโทรคมนาคม ส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรแปรรูป พัฒนาแหล่งน้ำลุ่มน้ำป่าสัก

โดยสรุปจะเห็นว่า ทิศทางการพัฒนาประเทศไทยตามที่ปรากฏในแผนพัฒนาฯ ที่ผ่านมาทั้ง 8 ฉบับ ได้มีการปรับเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งอาศัยอยู่ในภาคเกษตรกรรมมากขึ้น โดยในการจัดทำกรอบวิสัยทัศน์ของแผนฯ ฉบับสุดท้าย รัฐได้มุ่งเน้นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่คำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางภูมิศาสตร์ตลอดจนสภาพเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละภาค ดังปรากฏในกรอบวิสัยทัศน์การพัฒนาที่จำแนกตามรายการ

แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่รัฐยังคงให้ความสำคัญเป็นอย่างมากได้แก่ การผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออก การท่องเที่ยว และการลงทุนในโครงการขนาดใหญ่เพื่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อตอบสนองความต้องการด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ และการมุ่งขยายตลาดการค้าออกสู่ประเทศเพื่อนบ้านในอินโดจีนมากขึ้น

นอกจากนี้ยังพบว่า ประเด็นสำคัญที่ถูกกละเลยและยังไม่ได้มีการกล่าวไว้ในแผนฯ ฉบับสุดท้ายมีมากมาย ดังพอสรุปได้ดังนี้

- ขาดสถาบันที่จะทำหน้าที่กำหนดแนวทางหรือกลไกเพื่อสร้างการเชื่อมโยงที่เป็นรูปธรรมระหว่างระบบการเกษตรแบบพอเพียง ฐานชุมชน กับระบบธุรกิจโลก
- ขาดกลไกที่จะทำหน้าที่ตรวจสอบระบบการพัฒนาประเทศของรัฐให้เป็นไปสอดคล้องตามแผนฯ
- ความไม่ชัดเจนในบทบาทขององค์กรประชาชน
- ละเลยการจัดวางโครงสร้างระบบสหกรณ์ที่เป็นอิสระไม่ถูกครอบงำโดยรัฐและระบบราชการ
- ไม่มีการเตรียมดำเนินการด้านกฎหมายลิขสิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาไทย ทั้งด้านการแพทย์ เมล็ดพันธุ์พืชและผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญๆ เช่น ข้าวหอมมะลิ กล้วยไม้ กล้วย มะม่วง ตลอดจนสมุนไพรพื้นบ้านต่างๆ
- ไม่มีมาตรการทั้งทางด้านกฎหมาย ระบบภาษีสิ่งแวดล้อม และกลไกในการควบคุมกำกับดูแล เพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุ และทรัพยากรธรรมชาติ โดยการท่องเที่ยว “เชิงอนุรักษ์”

ดังนั้น จึงอาจคาดเดาได้ว่า ผลที่ได้จากการพัฒนาตามกรอบวิสัยทัศน์ดังกล่าว น่าจะนำมาซึ่งการสูญเสียและความเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติทั้ง ป่าไม้ ดิน และแหล่งน้ำอีกเป็นจำนวนมาก ปัญหาการกระทบกระทั่งกันกับประเทศเพื่อนบ้านและความขัดแย้งซึ่งเกิดจากการแย่งชิงทรัพยากร การท่องเที่ยวที่บุกรุกทำลายโบราณสถานและโบราณวัตถุ และภาวะการชะงักงันของกระบวนการสร้างและพัฒนาภูมิปัญญาไทย

สถานการณ์และแนวโน้มการพัฒนาของประเทศไทย

ในช่วงเกือบสี่ทศวรรษที่มา ประเทศไทยมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจเฉลี่ยกว่าร้อยละ 7 ต่อปี มีผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติต่อหัวเพิ่มขึ้นถึง 28 เท่า โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา ซึ่งความเจริญด้านเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วนี้ นับว่ามีส่วนสำคัญในการลดภาวะความยากจนของประเทศ แม้ว่าสัดส่วนประชากรยากจนจะลดลงจากร้อยละ 57 ใน พ.ศ. 2505 เหลือร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 แต่ปัญหาการกระจายรายได้และความมั่งคั่งไปสู่ภาคเกษตรกรรมยังคงเป็นปัญหาที่สำคัญ

การที่ประเทศประสบปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจอย่างรุนแรงใน พ.ศ. 2540 ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างมาก คือทำให้อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เคยเติบโตเฉลี่ยกว่าร้อยละ 7 กลับเป็นติดลบถึงร้อยละ 0.4 และ -9.4 ใน พ.ศ. 2540 และ 2541 ตามลำดับ และการที่อัตราแลกเปลี่ยนได้ลดลงด้วย ได้ส่งผลกระทบต่อผลผลิตมวลรวมต่อหัวที่ลดลงเช่นกัน ทำให้อัตราสัดส่วนของประชากรที่ยากจนเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 เป็นร้อยละ 13.0 ใน พ.ศ. 2541

อนึ่ง จากการศึกษาพบว่า วิกฤตเศรษฐกิจดังกล่าว เกิดขึ้นจากปัญหาโครงสร้างและปัจจัยพื้นฐานของประเทศที่สั่งสมมาเนิ่นนาน และไม่เคยมีการดำเนินการแก้ไขอย่างจริงจัง ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งสืบเนื่องมาจาก การที่เอกชนได้ก่อหนี้ระยะสั้นเป็นจำนวนมากในธุรกิจและการลงทุนที่ไม่ก่อให้เกิดผลตอบแทนที่คุ้มค่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงทุนด้านธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ อุตสาหกรรมรถยนต์ ปีโตรเคมี และโรงพยาบาลเอกชน นอกจากนี้ ยังพบว่าสาเหตุที่สำคัญซึ่งทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศล้มเหลว มีที่มาจากโครงสร้างการผลิตที่อ่อนแอและการพึ่งพิงต่างชาติเป็นประการสำคัญ การที่รัฐเปิดเสรีทางการเงินโดยขาดมาตรการในการกำกับดูแล และขาดการตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพ ปัญหาการด้อยประสิทธิภาพด้านการบริหารจัดการของภาครัฐล้วนเป็นปัจจัยสำคัญ ที่นำประเทศไปสู่ภาวะวิกฤตทั้งสิ้น

นอกจากนี้ การที่ประเทศไทยได้ประกาศใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนลอยตัวเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2540 และได้ขอความช่วยเหลือทางการเงินและวิชาการจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund - IMF) ในวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2540 ในขณะที่ IMF ได้ปรับลดการประมาณการอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของโลก พ.ศ. 2541 เป็นร้อยละ 2.2 จากเดิมที่เคยประมาณการเอาไว้ร้อยละ 3.1

และสำหรับ พ.ศ. 2542 เป็นร้อยละ 2.2 จากเดิมที่เคยประมาณการเอาไว้ร้อยละ 3.7 นำประเทศไปสู่วิกฤตทางการเงินการคลังที่รุนแรง

ด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalisation) ตลอดจนอิทธิพลของบรรษัทข้ามชาติ และองค์การการเงินระหว่างประเทศต่างๆ ผสมกับปัญหาการทุจริตในหมู่ข้าราชการและนักธุรกิจการเมืองไทย ส่งผลให้วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในกลุ่มประเทศอาเซียนได้แก่อินโดนีเซีย และมาเลเซีย นำมาซึ่งการหดตัวของภาคอุตสาหกรรมอย่างรุนแรง ทำให้เกิดการย้ายงานจากภาคอุตสาหกรรมกลับไปสู่ภาคเกษตรกรรมมากขึ้น สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติประมาณการว่า อัตราการขยายตัวของภาคเกษตรกรรมได้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 1.1 ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมลดลงถึงร้อยละ 9.5 ในปี พ.ศ. 2541

จึงกล่าวได้ว่า ในช่วงระยะเวลาเกือบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา แม้ว่าเศรษฐกิจของประเทศจะเติบโตขึ้นอย่างมากและรวดเร็วในบางช่วงเวลา แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจนกลับขยายกว้างมากยิ่งขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2505 ประชากรกลุ่มที่มีรายได้สูงสุด หนึ่งในห้าของประชากรทั้งหมด มีส่วนแบ่งรายได้ร้อยละ 49.8 และส่วนแบ่งนี้ได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 59.5 ในปี พ.ศ. 2535 และร้อยละ 53.9 ในปี พ.ศ. 2541 ในขณะที่ ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ประชาชนกลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุด หนึ่งในห้าของประชากรทั้งหมด มีส่วนแบ่งรายได้ลดลงจากร้อยละ 7.9 ใน พ.ศ. 2505 เป็นร้อยละ 3.8 ใน พ.ศ. 2535 และเพิ่มเป็นร้อยละ 4.8 ใน พ.ศ. 2541 อนึ่ง การกระจายรายได้ที่เพิ่มขึ้นเล็กน้อยในช่วง พ.ศ. 2537 ถึง พ.ศ. 2539 คาดว่าเกิดจากการใช้นโยบายกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค มากกว่าเกิดจากความเข้มแข็งของปัจจัยพื้นฐานด้านการผลิตของภาคเกษตรกรรม

ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. 2540 ได้ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยพบว่า สัดส่วนคนจนได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 เป็นร้อยละ 13.0 ใน พ.ศ. 2541 และเป็นการเพิ่มทั้งในชนบท เขตสุขภาพิบาล และในระดับหมู่บ้าน จากการศึกษาของ ศาสตราจารย์ นานัก คักวานี มหาวิทยาลัย นิวเซาท์เวลส์ ออสเตรเลียและสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในเรื่องผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจต่อภาวะการมีงานทำ การว่างงาน และรายได้ พบว่า ในระยะแรกวิกฤตเศรษฐกิจไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความไม่เท่าเทียมกันด้านรายได้ของประชาชน

ไทย แต่ในระยะต่อมา ได้ส่งผลกระทบต่อคนจนที่มีการศึกษาต่ำ มากกว่าคนรวยที่มีระดับการศึกษาสูง

แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาระแสหลัก (Mainstream Development theory and approach)

August Comte (1798-1857) นักสังคมวิทยากล่าวว่า ความรู้คือองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการกำหนดรูปแบบของการจัดระเบียบสังคม การเปลี่ยนแปลงขององค์การและสถาบันต่างๆทางสังคมได้แก่ สถาบันทางเศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา ฯลฯ ล้วนวางอยู่บนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงในองค์ความรู้หรือความเชื่อของสมาชิกในสังคมนั้นๆทั้งสิ้น ดังนั้น การที่จะเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขสภาพสังคม จึงต้องแก้ไขที่ความรู้หรือความเชื่อของสมาชิกในสังคมก่อน

Comte เชื่อว่า การที่สังคมเปลี่ยนจากยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่ง นั้นเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านองค์ความรู้ของมนุษย์ และยุควิทยาศาสตร์ (Scientific or positive era) เป็นยุคที่มนุษย์ประสบความสำเร็จมากกว่าทุกยุคที่ผ่านมา (Thompson and Tunstall 1976: 18) กล่าวคือ เป็นยุคที่มนุษย์ศึกษาปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยความรู้ที่แท้จริง ซึ่งได้มาจากการค้นคว้า แสวงหากฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ

ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary theory)

การมีความรู้ความเข้าใจในทฤษฎีวิวัฒนาการนับว่ามีความสำคัญต่อการวางพื้นฐานแนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนาอื่นๆ เนื่องจากทฤษฎีทางการพัฒนาสังคมในระยะต่อมาหลายทฤษฎี ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากทฤษฎีวิวัฒนาการอย่างกว้างขวาง

Charles Darwin เป็นนักวิชาการคนสำคัญที่นำเสนอแนวคิดทฤษฎีวิวัฒนาการ โดย Darwin ได้ตีพิมพ์หนังสือชื่อ On the Origin of Species ในปี ค.ศ. 1859 ซึ่งเรียบเรียงขึ้นจากการสังเกตและเก็บรวบรวมข้อมูลสัตว์ชนิดต่างๆทั่วโลก Darwin ได้นำเสนอแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์ชาติและสัตว์ในแง่มุมใหม่ที่ไม่เคยมีการกล่าวถึงมาก่อนชื่อ ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Theory of evolution)

Darwin เชื่อว่า พัฒนาการของมนุษย์เกิดจากกระบวนการคัดสรร (Random process) ซึ่งเป็นการคัดเลือกตามธรรมชาติ (Natural selection) ซึ่งมีพื้นฐานความเชื่อว่า สิ่งมีชีวิต

ทุกชนิดต้องการอาหารและปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร และที่พักหรือที่อยู่อาศัย แต่เนื่องจากในสภาพความเป็นจริง ธรรมชาติไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดได้ เพราะอัตราการเพิ่มขึ้นของสิ่งมีชีวิตกับอัตราการเพิ่มขึ้นของอาหารและทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปโดยไม่สมดุลกัน ดังนั้น สิ่งมีชีวิตที่มีการปรับตัวที่ดีหรือเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเท่านั้นที่สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไปได้ ในขณะที่สิ่งมีชีวิตบางกลุ่มที่ไม่สามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสมก็จะสูญพันธุ์ไป กระบวนการคัดเลือกตามธรรมชาติ จึงเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่เป็นกลไกทางชีววิทยาของการเปลี่ยนแปลง (Biological mechanism of mutation) ที่เกิดขึ้นกับสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

ทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก (Classic evolutionary theory)

ทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก นับเป็นทฤษฎีสังคมศาสตร์ทฤษฎีแรกที่พยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยนำแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตมาใช้ในการอธิบาย นักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกที่สำคัญมี 2 คนได้แก่ Edward B. Tylor (1832-1917) และ Lewis Henry Morgan (1818-1889) มีแนวคิดสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

Edward B. Tylor (1832-1917) เป็นนักมานุษยวิทยาอาชีพคนแรกที่น่าสนใจ พัฒนาการของวัฒนธรรม โดย Tylor มีความเชื่อว่า พฤติกรรมของมนุษย์ สังคม และวัฒนธรรมจะพัฒนาไปตามลำดับขั้นตอนคือ เริ่มจากหยาบที่สุดหรือไม่ดีที่สุดไปจนถึงละเอียดลึกซึ้งที่สุดหรือดีที่สุด ซึ่งเป็นการนำแนวคิดด้านสังคมวัฒนธรรมไปเปรียบเทียบกับวิวัฒนาการทางร่างกายของสิ่งมีชีวิต โดยพัฒนาการขั้นแรกซึ่งถือว่าเป็นขั้นต่ำสุดของสังคมเรียกว่า “Savagery” ขั้นกลางหรือ “Barbarism” และขั้นสุดท้ายหรือขั้นเจริญที่สุดเรียกว่า “Civilization” โดย Tylor เชื่อว่าหลังจากขั้นนี้แล้วสังคมและวัฒนธรรมอาจเสื่อมสลายลงไปได้เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ดังนั้น เพื่อความอยู่รอด (Survivals) สังคมและวัฒนธรรมจึงต้องมีการปรับตัวตลอดเวลา

Tylor (1958) สรุปว่า มนุษย์มีวิวัฒนาการของพฤติกรรมเหมือนกัน และผ่านขั้นตอนเดียวกันตามลำดับ เนื่องจากมนุษย์ในทุกสังคมล้วนมีความต้องการและมีความคิดพื้นฐานที่คล้ายกัน ดังนั้นเมื่อต้องเผชิญกับปัญหา มนุษย์จึงมักมีวิธีการแก้ไขปัญหานั้นเหมือนกัน ซึ่งพฤติกรรมพื้นฐานเหล่านี้เองที่ต่อมาได้กลายเป็นสถาบันพื้นฐานของ

มนุษย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในทุกสังคม เช่น สถาบันทางเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความต้องการด้านอาหาร สถาบันสุขภาพเพื่อการรักษาเย็บเย็บ และสถาบันครอบครัวเพื่อปกป้องดูแลสมาชิกที่ช่วยตัวเองไม่ได้ โดย Tylor เชื่อว่าสิ่งที่แตกต่างกันในแต่ละสังคมเป็นเพียงส่วนปลีกย่อยของวัฒนธรรมซึ่งแต่ละสังคมหยาบคายกันได้

Lewis Henry Morgan มีความเชื่อที่สอดคล้องกับ Tylor ว่าพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมจะต้องผ่าน 3 ลำดับขั้นตอนคือจาก Savagery, Barbarism หรือ Barbarianism และ Civilization โดยมนุษย์จะไม่สามารถกระโดดข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งได้ แต่จะค่อยๆพัฒนาไปช้าๆตามขั้นตอนต่างๆ¹¹

Morgan เสนอลำดับขั้นตอนของวิวัฒนาการทางครอบครัวไว้ 6 ขั้นตอนจากการศึกษาความเป็นอยู่ของอินเดียนแดงเผ่าอิโรควอยส์ในสหรัฐอเมริกา¹²ว่าประกอบด้วย ขั้นตอนการสมสู่แบบล่าสัตว์, ขั้นตอนการแยกกลุ่ม, ขั้นตอนการเกิดระบบเครือญาติ, ขั้นตอน Barbarism, ขั้นตอนสังคมแบบชายเป็นใหญ่, และขั้นตอน Civilization

โดยสรุป นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกทั้งสองคนข้างต้นมีความเชื่อพื้นฐานว่า ทุกสังคมในโลกจะเคลื่อนที่ไปตามขั้นตอนที่คล้ายคลึงกัน โดยขั้นตอนต่างๆที่เหมือนกันนี้มีรากฐานมาจากความคิดที่เรียกว่าเอกภาพทางจิตที่เหมือนกัน (Psychic unity) ของมนุษย์ นั่นคือการที่มนุษย์ในทุกสังคมมีความสามารถที่จะคิดอย่างมีเหตุผลเหมือนกัน จึงทำให้กระบวนการแก้ปัญหาของมนุษย์เป็นไปในรูปแบบและทิศทางเดียวกัน

ความแตกต่างของวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมที่นักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกเสนอ เกิดจากการเปรียบเทียบอัตราความก้าวหน้าขององค์ความรู้และเทคโนโลยีระหว่างสังคมต่างๆ ที่วางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่า พัฒนาการที่ล้ำหน้ากว่าขององค์ความรู้และเทคโนโลยีของสังคมยุโรป ตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 16 ซึ่งถือว่าเป็นยุคแห่งการค้นพบเป็นต้นมา เมื่อเปรียบเทียบกับสังคมดั้งเดิมอื่นๆในช่วงเวลาเดียวกัน คือหลักฐานที่ยืนยันความเจริญที่สูงกว่าของโลกตะวันตก ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า อารยธรรมของทวีปยุโรปคือยอดสุดของกระบวนการวิวัฒนาการ โดยมีอารยธรรมของสังคมดั้งเดิมอื่นๆอยู่ในขั้นล่างสุดของมนุษยชาติ สำหรับสังคมที่อยู่ไกลกัน นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกอธิบายการเป็นอิสระ

¹¹ Morgan. Ancient Society. (1877) และ นิพนธ์ วรรณศิริ. มานุษยวิทยา : ว่าด้วยครอบครัว การแต่งงาน และเครือญาติ. (2528)

¹² Morgan. The League of the Iroquois. 1954.

จากกันของวัฒนธรรมแต่ละสังคม ว่าเกิดจาก อิทธิพลของการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอื่น หรือการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

ข้อถ้อยของนักคิดทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกได้แก่ การไม่สนใจในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ แต่สนใจเพียงการค้นหากฎเกณฑ์ทั่วไปของพัฒนาการทางวัฒนธรรม นอกจากนี้โครงร่างทฤษฎีวิวัฒนาการของนักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก เช่น Morgan และ Tylor ก็มีรากฐานมาจากข้อมูลที่ไม่เพียงพอ จึงไม่สามารถนำไปใช้อธิบายความเหมือนและความแตกต่างทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคมได้ เช่น ประเทศไทยสร้างชาติมาประมาณ 700 ปีแล้ว ในขณะที่สหรัฐอเมริกาเมื่ออายุไม่เกิน 300 ปี แต่เพราะสาเหตุใดไทยจึงยังคงเป็นประเทศด้อยพัฒนาอยู่

จากข้อบกพร่องดังกล่าวข้างต้น ทำให้มีนักคิดอีกหลายคนได้พยายามพัฒนาและปรับปรุงทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก เช่น Leslie A. White (1949, 1969) นักวิวัฒนาการยุคใหม่ (Neo-evolutionist) โดยใช้ชื่อว่า “Universal evolutionism” ซึ่งนับเป็น “Specific evolution” ที่มีความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์เป็นผู้ควบคุมสิ่งแวดล้อม แต่แนวคิดของ White เป็นเพียงการนำเสนอแนวความคิดกว้างๆ ซึ่งขาดหลักฐานสนับสนุน และเกิดจากการเพิ่มรายละเอียดปลีกย่อยจากแนวคิดของ Tylor และ Morgan

นอกจาก White แล้ว ยังมีนักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกชื่อ Julian Steward (1949) ได้เสนอแนวคิด “Multilinear evolutionism” ซึ่งนับเป็น “General evolution” ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่า สิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติที่หลากหลายเป็นผู้ควบคุมและเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่หลากหลายของมนุษย์ ตลอดจนระดับความเจริญของแต่ละสังคม และการที่มนุษย์ต้องปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ทำให้เกิดรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและมนุษย์หรือระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (Nature-culture relations) ขึ้น

สังคมที่เจริญแล้วจึงเป็นสังคมที่มนุษย์สามารถปรับตัวให้อยู่ในสภาพแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม แนวคิดดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องอย่างมากกับแนวคิดของ Charles Darwin (1927) ในเรื่อง “ความอยู่รอดของผู้ที่เหมาะสม” (Survival for the fittest) และเป็นที่มาของทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม (Cultural ecology) ซึ่งเป็นทฤษฎีต่อเนื่องกับทฤษฎี “วิวัฒนาการหลายสาย” (Multilinear evolutionism) ของ White ที่เชื่อว่า สิ่ง

แวดล้อมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ และเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ โดยมนุษย์เป็นเพียงผู้มีหน้าที่จัดสรรสิ่งแวดล้อม

ทฤษฎีความทันสมัย (Modernisation theory)

ระหว่าง ค.ศ. 1950 ถึง 1960 เป็นช่วงระยะเวลาที่ทฤษฎีความทันสมัยมีบทบาทอย่างสำคัญมากต่อกระบวนการคิดด้านการพัฒนาสังคม การที่นักเศรษฐศาสตร์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างกว้างขวางในการกำหนดรูปแบบตลอดจนทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศตะวันตกที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมอยู่ในระดับแนวหน้า ส่งผลให้มหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสหรัฐอเมริกาซึ่งกลายเป็นสัญลักษณ์ของ “โลกเสรี” (Free world) เกิดแนวคิดด้านการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงประการเดียว (Growth-only development approach) การถ่ายทอดแนวคิดดังกล่าวสู่ประเทศด้อยพัฒนาในโลกที่สาม (The Third World) เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทฤษฎีความทันสมัยเข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนาและอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประชาคมโลก สาระสำคัญของปัจจัยดังกล่าวพอสรุปได้ดังนี้ (Lord Lugard quoted in Sachs 1992a: 5)

ประการแรก การที่ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายมีโอกาสดัดต่อกับประเทศตะวันตกและการที่ประเทศด้อยพัฒนาส่วนใหญ่ได้ตกเป็นประเทศอาณานิคมของประเทศตะวันตกทั้งหลาย (Koczberski 1998; Rahnema 1997) ส่งผลให้เกิดการแพร่กระจายโลกทัศน์ด้านการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยมและค่านิยมในเรื่องความเหนือกว่าทั้งด้านวัฒนธรรม เชื้อชาติ และอารยธรรมตะวันตก ผ่านช่องทางที่สำคัญได้แก่

- ทางเครือข่ายเศรษฐกิจและการค้า;
- โดยการใช้กำลังทหาร;
- โดยการเผยแพร่ศาสนา (Kim 1984);
- การเผยแพร่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Hay 1970)

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ประเทศด้อยพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม นำโครงสร้างสถาบันและรูปแบบของระบบการเมือง การเศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมของตะวันตกมาใช้ ผ่านระบบการจัดการศึกษาแผนใหม่ที่มีเนื้อหาและวัตถุประสงค์เพื่อชนชั้นปกครองเพื่อนำประเทศไปสู่ความเป็นสังคมแบบอุตสาหกรรม รวมทั้งการนำค่านิยมตะวันตกบางประการ เช่น ปึงเจกชนนิยม เหตุผลนิยม วัตถุนิยม และโลกิยะนิยมมาปลูกฝังให้แก่ประชาชนในประเทศด้อยพัฒนาด้านอุตสาหกรรม นอกจากจะไม่สอดคล้องกับลักษณะค่านิยมและบุคลิกลักษณะพื้นฐานของประชาชน ที่มีค่านิยมแบบครอบครัวนิยม ชุมชนนิยม จิตนิยม การเคารพธรรมชาติ และการสมานฉันท์ทางสังคมแล้ว ยังไม่ตอบสนองกับความต้องการและความจำเป็นของประชาชนในท้องถิ่น (UNESCO 1982) ซึ่งเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และประชาชนส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอยู่ในภาคเกษตรกรรม เพราะการปลูกฝังค่านิยมและแนวคิดดังกล่าว นอกจากจะนำมาซึ่งความรู้สึกละเลยวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชนชาติต่างๆ ในภูมิภาคนี้ (Itty 1984a, Sivaraksa 1986) ยังวางอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาที่อิงอยู่

การที่โลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตกถูกเผยแพร่ออกสู่ประชาคมโลกอย่างกว้างขวางตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ส่งผลให้แนวคิดเรื่องการควบคุมและอยู่เหนือธรรมชาติกลายเป็นแนวคิดการพัฒนาระแสหลัก ที่นำมาซึ่งความขัดแย้งทางความคิดและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมหาศาลกล่าวคือ ในขณะที่ Marx มีความเชื่อมั่นในการเติบโตของระบบอุตสาหกรรม การพัฒนาทางเทคโนโลยี และ “ความเป็นนายเหนือธรรมชาติ” (Schmidt 1972) Descartes ยกย่องความรู้เชิงปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์กลายเป็น “ผู้ปกครองและเจ้านายของธรรมชาติ” และ Locke ให้ความสำคัญกับ ปึงเจกชน การสะสมทรัพย์สมบัติ การพัฒนาเทคโนโลยี และ “การกำราบธรรมชาติ” (Barbour 1980)

พุทธศาสนานิกายเซ็น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมญี่ปุ่นกลับให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านสุนทรียภาพในการมองธรรมชาติ ดังปรากฏในการแสดงออกของรูปแบบการจัดสวน บทกวีไฮกุ และพิธีชงชา (Watanabe 1974) ศาสนาฮินดูมองว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องพึ่งพาพระเจ้าและธรรมชาติ และความจริงแท้เป็นความสัมพันธ์อันต่อเนื่องที่ดำรงอยู่โดยไม่สามารถแยกออกเป็นส่วนๆเพื่อการวิเคราะห์ได้ (Thomas 1989) และพุทธศาสนามุ่งปลดปล่อยบุคคลให้หลุดพ้นจากอึดตาและตัณหา มุ่งเน้นความเรียบง่าย และการประหยัด (Watanabe 1974)

ประการที่สอง ปรากฏการณ์การเกิดแนวคิดนิยมตะวันตก (Pro-western ideology) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดแนวคิดอเมริกันนิยม (Americanisationism) ภายหลังการสิ้นสุดลงของสงครามเย็น ทำให้อเมริกันถูกมองว่าเป็นผู้นำของโลกเสรี (Leadership of the free world) ที่ถูกผลักดันให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำสงครามกับกลุ่มประเทศที่ชั่วร้ายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งกลุ่มประเทศที่ชั่วร้ายในที่นี้ หมายความว่าประเทศสังคมนิยมทั้งหลายที่ปกครองโดยรัฐบาลคอมมิวนิสต์ ณ ช่วงเวลานี้เองที่ภาพของระบบเผด็จการนาซีได้ถูกแทนที่อย่างสมบูรณ์โดยคอมมิวนิสต์

ความสำเร็จของการโฆษณาชวนเชื่อ กระแสการสร้างภาพ และวาทกรรมการพัฒนาที่สร้างขึ้นโดยประเทศทุนนิยมเสรีซึ่งนำโดยอเมริกัน ทำให้ประเทศสังคมนิยมถูกตีค่าในทำนองเดียวกับความมืดดำ การกดขี่ข่มเหงและความด้อยพัฒนา ที่เป็นสาเหตุสำคัญซึ่งบ่อนทำลายระบอบประชาธิปไตยและการกินดีอยู่ดีของประชาชน นอกจากนี้คอมมิวนิสต์ยังถูกตัดสินว่าเป็นภาพลักษณ์ของความชั่วร้าย ป่าเถื่อน และเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างเสริมอิสรภาพ เสรีภาพ และความสงบสุขของประชาคมโลก

จากวาทกรรมการพัฒนา (Development discourse) ที่ถูกสร้างขึ้นโดยประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมดังกล่าว ทำให้ประเทศเกษตรกรรมเป็นจำนวนมากในโลก ถูกผลักดันให้เข้าไปอยู่ในกลุ่มของประเทศโลกที่สาม (The Third World countries) ด้อยพัฒนาและล้าหลัง ซึ่งต้องได้รับความช่วยเหลืออย่างเร่งด่วนทั้งทางด้านการเมือง การศึกษา เทคโนโลยี และด้านเศรษฐกิจแก่ประเทศที่พัฒนาแล้วทางด้านอุตสาหกรรม

เพื่อรักษาไว้ซึ่งดุลยภาพและความสงบสุขของประชาคมโลก กรอบแนวคิดของการพัฒนา (Development conceptual framework) ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการให้ความสำคัญและการปลูกฝังค่านิยมด้านทุนเสรีนิยม (Pro-capitalist ideology) จึงได้รับการ

ยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นทางออกที่ดีที่สุด การพัฒนาในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเป็นการ สวิงกลับอย่างรุนแรงของแนวคิดด้านการพัฒนาจากซ้ายสุดหรือคอมมิวนิสต์มาสู่ ขวาสุดหรือประชาธิปไตยที่มุ่งเน้นระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยม

ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency theory)

Santos 1979: 66) ได้ให้นิยามของการพึ่งพา (Dependency) ว่าหมายความว่า สถานการณ์ที่ระบบเศรษฐกิจของประเทศหนึ่งถูกกำหนดโดยการพัฒนาและการครอบงำทางเศรษฐกิจของอีกประเทศหนึ่ง การพึ่งพาจึงเป็นเงื่อนไขที่เกิดจากโครงสร้างภายใน ของสังคมที่ถูกกำหนดและให้นิยามใหม่

ทฤษฎีการพึ่งพามีจุดกำเนิดที่สำคัญอยู่ในละตินอเมริกา เนื่องจากกลุ่มประเทศใน ภูมิภาคดังกล่าวเกิดความตระหนักในอิทธิพลของระบบการค้าและตลาดโลกที่มีต่อวิถี การดำเนินชีวิตและอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ ภายหลังการเกิด ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงศตวรรษที่ 1930 ติดตามมาด้วยการเกิดสงครามโลกครั้งที่ สอง การก่อตั้ง The United Nations Economic Commission for Latin America (ECLA) ในชิลีในปี 1948 มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อแสดงให้เห็นถึงรูปแบบและทิศทางของการ พัฒนาตามแบบประเทศทุนเสรีนิยม ซึ่งพบว่าไม่เหมาะสมกับกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการค้าเสรีที่นำมาสู่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ค่าแรงงานราคาถูก และการสูญเสียดุลย์ทางการค้าในละตินอเมริกา ในขณะที่ประเทศพัฒนาทางอุตสาหกรรม กลับได้รับผลประโยชน์ตอบแทนมากมายในรูปของการเพิ่มขึ้นของรายได้และผลผลิต รวม

นักทฤษฎีการพึ่งพามีแนวคิดที่สำคัญพอสรุปได้ดังนี้

- กระบวนการทางประวัติศาสตร์ของสังคมต่างๆ ที่พัฒนาแล้วล้วนเกิดขึ้นจากการที่ สังคมหนึ่งๆ มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมอื่นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง กล่าวคือ ไม่มีสังคมที่ พัฒนาแล้วสังคมใดที่สามารถพัฒนาได้อย่างโดดเดี่ยว และรูปแบบในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมอาจอยู่ในลักษณะของการทำสงคราม การเอารัดเอาเปรียบ และการแย่งชิงทรัพยากรเพื่อนำมาเลี้ยงดูประชากรในชาติของตนเอง

- ค่านิยม ทัศนคติ และเทคโนโลยี เพื่อนำไปสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมคือสิ่งที่สำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนา โดยอาศัยกระบวนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion process) เป็นเครื่องมือที่สำคัญ
- ประชาคมโลกจะถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่พัฒนาทางอุตสาหกรรมในระดับสูงหรือกลุ่มประเทศในตะวันตกที่เจริญแล้ว (Centre) กับประเทศด้อยพัฒนาที่ยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ใช้เทคโนโลยีต่ำ (Periphery) และทั้งสองส่วนเชื่อมโยงกันด้วยระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ
- การเชื่อมโยงของสังคมทั้งสองระบบคือปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาไม่สามารถพัฒนาได้ และมีเพียงประเทศพัฒนาแล้วที่ได้รับผลประโยชน์ส่วนใหญ่ของกระบวนการพัฒนา ในขณะที่ประเทศด้อยพัฒนาถูกผลักดันให้ไปอยู่ตามแนวชายขอบไม่สามารถพึ่งพิงตนเองได้

Andre Gunder Frank (1971:11) กล่าวว่า “ระบบทุนนิยมทั้งในระดับโลกและระดับชาติคือปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดภาวะการด้อยพัฒนาในปัจจุบัน” Frank ให้คำจำกัดความของ “ทุนนิยม” ว่าหมายความว่า การแลกเปลี่ยนในระบบโลกที่มีลักษณะครอบงำและดักดวงผลประโยชน์ เขาเชื่อว่าสาเหตุความด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สามซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยศตวรรษที่ 16 ล้วนเกิดจากระบบทุนนิยมเป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากการเกษตรแบบยังชีพเป็นการเกษตรเพื่อการค้า ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายถูกครอบงำทางเศรษฐกิจโดยประเทศทุนเสรีนิยม

Frank (1971) ได้เสนอแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับบริวาร (Metropolis – satellite relationship) ว่าอยู่ในรูปของการเอารัดเอาเปรียบจากประเทศที่พัฒนาแล้วหรือในที่นี้หมายความว่า Metropolis ที่กระทำต่อประเทศด้อยพัฒนา หรือ Satellite โดยอาศัยการดักดวงผลประโยชน์และการเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศบริวารไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับประเทศต่างๆ ในละตินอเมริกา และประเทศด้อยพัฒนาในโลกที่สาม เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบของความสัมพันธ์แบบพึ่งพาดังกล่าวอาจเกิดขึ้นได้ในทุกระดับทั้งระดับนานาชาติ ระดับภูมิภาค และในระดับหมู่บ้าน เช่น ในระดับชุมชนอาจเกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อเอารัดเอาเปรียบกันระหว่างเกษตรกรรายใหญ่กับเกษตรกรซึ่งไร้ที่ดินทำกิน

Frank เชื่อว่ากลไกสำคัญที่สร้างเงื่อนไขการพึ่งพาดังกล่าวขึ้น เกิดจากชนชั้นปกครอง เช่น รัฐบาล รัฐมนตรี และนายทุนต่างๆ ที่สามารถใช้กลไกของรัฐเพื่อสร้างนโยบายทางเศรษฐกิจที่นำไปสู่ภาวะความด้อยพัฒนา (A policy of underdevelopment) ของคนส่วนใหญ่ในชาติ และความอ่อนล้าลงหรือความเสื่อมถอยทางอำนาจของศูนย์กลาง (Metropolis) อาจเกิดจากปัจจัยหลายประการได้แก่ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และสงครามอันส่งผลให้ประเทศพัฒนาแล้วทั้งหลายไม่สามารถรักษากลไกแห่งอำนาจของตนเหนือประเทศบริวารเอาไว้ได้ (Satellites) ดังที่ปรากฏใน Brazil, Mexico, Argentina และ India ในวิกฤตเศรษฐกิจช่วงศตวรรษที่ 1930 และช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้น

Wallerstein (1979: 5) เป็นนักทฤษฎีในกลุ่มการพึ่งพาคนสำคัญอีกคนหนึ่ง ที่ให้คำจำกัดความของการพึ่งพาว่าหมายถึง ระบบการแบ่งงานกันทำของส่วนหรืออาณาบริเวณต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของแต่ละส่วน โดยอาศัยกระบวนการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรมระหว่าง 3 ส่วนของสังคมได้แก่ ส่วนของศูนย์กลาง (Core) ส่วนแนวกันชน (Semi-periphery) และส่วนชายขอบ (Periphery) โดย Wallerstein เชื่อว่า ส่วนของศูนย์กลางซึ่งในที่นี้หมายความว่า ประเทศหรือสังคมอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้ว ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดักดวงผลประโยชน์จากประเทศหรือสังคมชายขอบ และนำไปสู่ภาวะการด้อยพัฒนา ความอ่อนแอ และการพึ่งพาสังคมอื่นของประเทศหรือสังคมชายขอบในที่สุด ในขณะที่เดียวกันส่วนศูนย์กลางก็สร้างส่วนแนวกันชน (Semi-periphery) ขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาของส่วนชายขอบ แต่สร้างเสริมผลประโยชน์เพื่อเกื้อหนุนส่วนศูนย์กลาง

โดยสรุป จึงกล่าวได้ว่า แนวคิดทฤษฎีการพึ่งพาได้นำเสนอแนวคิดใหม่ ที่ตอบโต้สำนักความทันสมัย โดยการชี้ให้เห็นว่า สาเหตุของความด้อยพัฒนาและความล้าหลังทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นในประเทศหรือสังคมต่างๆ ในโลก ล้วนเกิดขึ้นจากระบบหรือสังคมทุนนิยม การเปลี่ยนแปลงหน่วยของการวิเคราะห์ใหม่จากแนวคิดเดิมของทฤษฎีความทันสมัย ที่สนใจเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมประเทศด้อยพัฒนา มาเป็นการให้ความสนใจในระบบโลกทั้งระบบในฐานะหน่วยของการวิเคราะห์ (The world economy as the principal object of analysis) ของทฤษฎีการพึ่งพา ตลอดจนการให้ความ

สำคัญกับรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในส่วนต่างๆ ของระบบเศรษฐกิจโลก จึงนับเป็นจุดเด่นของนักคิดในสำนักทฤษฎีนี้

ทฤษฎีโลกาภิวัตน์ (Globalisation theory)

ในยุคปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทฤษฎีโลกาภิวัตน์เป็นทฤษฎีหนึ่งที่ช่วยทำอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ไปสู่ยุคศหัสวรรษที่สาม ถึงแม้ว่าคำว่า “โลก” (Global) ได้มีการใช้กันอย่างกว้างขวางมาเกือบ 400 ปีมาแล้ว แต่คำว่า “โลกาภิวัตน์” (Globalisation) นับว่าเป็นคำที่เพิ่งมีการใช้ใน ค.ศ. 1960 (OED 1989 *s.v.globalism, globalization, globalize, globalized*) และต่อได้ถูกใช้อย่างแพร่หลายเมื่อประมาณ 20 ปีมานี้ Robertson (1992: 8) กล่าวว่า โลกาภิวัตน์หมายความว่าถึงแบบแผนของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในประชาคมโลก

มีผู้ให้คำจำกัดความของคำว่า “โลกาภิวัตน์” ไว้มากมาย เช่น การกระทำให้เป็นระบบโลก การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในโลก เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม คำจำกัดความของคำว่าโลกาภิวัตน์ส่วนใหญ่ มักจะเกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายนานาชาติ เพื่อเพิ่มระดับหรือเร่งเร็วให้เกิดการวางแผนสำหรับการสร้างระบบตลาดสากลหรือตลาดนานาชาติขึ้นในประชาคมโลก กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงหมายความว่าถึง กระบวนการจัดการทางสังคมวัฒนธรรมที่ถูกครอบงำโดยวัฒนธรรมตะวันตกและสังคมทุนนิยม เพื่อควบคุมมนุษยชาติอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงประชาคมโลก กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นผลกระทบโดยตรงของการแผ่ขยายอิทธิพลของวัฒนธรรมยุโรปสู่ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายโดยอาศัย กระบวนการจัดตั้งชุมชนใหม่ (Resettlement) การล่าอาณานิคม (Colonisation) และการครอบงำทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อให้ประชาคมโลกมีวัฒนธรรมเป็นหนึ่งเดียวกันนั่นคือวัฒนธรรมทุนเสรีนิยม

โดยทั่วไปจึงเห็นได้ว่า กระบวนการโลกาภิวัตน์มีฐานแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดทฤษฎีความทันสมัย (Modernisation Theory) กล่าวคือ เป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญอย่างมากต่ออิทธิพลของปัจจัยภายนอก ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและวัฒนธรรมของประเทศตะวันตกที่กระทำต่อประเทศด้อยพัฒนาทางอุตสาหกรรมในลักษณะทางเดียว (One-way) ผ่านการเชื่อมโยงของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information technology) เพื่อการคัดดวงผลประโยชน์

กลับคืนสู่ประเทศที่พัฒนาแล้ว ผ่านการเอารัดเอาเปรียบประเทศเกษตรกรรมที่ด้อยพัฒนาในโลกที่สาม

ในทัศนะของ Marx กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่น่าไปสู่การสร้างเสริมอำนาจให้แก่ชนชั้นนายทุน โดยอาศัยการเชื่อมโยงระบบตลาดต่างๆ เข้าด้วยกันในรูปของตลาดแบบไร้พรมแดนและการผลิตขนาดใหญ่ เป็นเครื่องมือสำคัญในนำสังคมต่างๆ ไปสู่สังคมอุตสาหกรรมใหม่ (Marx 1977: 222-223) ในทัศนะของ Marx การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ซึ่งไม่ได้ก่อให้เกิดศักยภาพในการผลิตที่มีประสิทธิภาพในสังคมด้อยพัฒนา แต่นำไปสู่กระบวนการสร้างวัฒนธรรมแบบบริโภคนิยม

ตามแนวคิดของนักทฤษฎีโลกาภิวัตน์ ทรัพยากรธรรมชาติและวัตถุดิบทั้งหลายในสังคม ซึ่งอยู่ในระบบอุตสาหกรรมใหม่จะสามารถถูกดึงและดูดซับจากประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมได้ไม่ว่าจะอยู่มุมใดของโลก และกระบวนการนี้นำไปสู่การพึ่งพาของบรรดาประเทศด้อยพัฒนาต่างๆ ต่อประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ โดยอาศัยเครือข่ายนายทุน นักธุรกิจ และนักการเมือง ที่ถูกสร้างขึ้นในสังคมด้อยพัฒนาเป็นกลไกในการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายในท้องถิ่นเข้ากับเครือข่ายในระบบโลก

กระบวนการโลกาภิวัตน์ จึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ชุมชน ชาติ และระดับประชาคมโลกใน 3 ด้านดังนี้

- ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการผลิต แลกเปลี่ยน การกระจาย และการบริโภคสินค้าและบริการ
- ด้านการเมือง ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการสร้างศูนย์อำนาจทั้งด้านความมั่นคงในภาครัฐ พลเรือน และกองทัพ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในระดับสถาบันเพื่อควบคุมประชาชนและอาณาบริเวณ
- ด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการผลิต แลกเปลี่ยน และการแสดงออกซึ่งสัญลักษณ์ซึ่งเป็นตัวแทนของข้อเท็จจริง ความหมาย ระบบคุณค่า ค่านิยม ความเชื่อ และระสนิยม

ความเชื่อมโยงของกระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรหรือสถาบันทางสังคมกับอาณาบริเวณหรือสังคมหนึ่งๆ โดยความเชื่อมโยงนี้อยู่ในรูปของการแลกเปลี่ยนที่สำคัญๆ ได้แก่

- การแลกเปลี่ยนทางวัตถุ ได้แก่ การค้า การเช่า แรงงาน บริการ และเงินทุน ซึ่งมักอยู่ในความสัมพันธ์ 2 ระดับคือ ระดับท้องถิ่นประกอบด้วยความสัมพันธ์ตรงที่เกิดขึ้นในชุมชน และสังคม เพื่อแลกเปลี่ยนแรงงาน ทุน และวัตถุดิบ กับระดับนานาชาติผ่านการค้าแบบไร้พรมแดนโดยผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกอาณาบริเวณ
- การแลกเปลี่ยนทางการเมืองในรูปของการให้ความสนับสนุน ความมั่นคง การใช้กำลังอำนาจ และการช่วยเหลือ ผ่านองค์กรข้ามชาติต่างๆ
- การแลกเปลี่ยนในเชิงสัญลักษณ์ ได้แก่ การสื่อสารโดยใช้ภาษา การประชาสัมพันธ์ การแสดง การสอน พิธีกรรม การสนุกสนานบันเทิง การโฆษณาชวนเชื่อ การโฆษณา การรวบรวมข้อมูลและการเปลี่ยนแปลงเพื่อจัดกระทำกับข้อมูล และนิทรรศการ เป็นต้น

โดยสรุป กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบในสามระดับหน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือการแลกเปลี่ยนด้านวัตถุในระดับท้องถิ่นหรือชุมชน (Material exchanges localise) การแลกเปลี่ยนด้านการเมืองการปกครองในระดับนานาชาติ (Political exchanges internationalise) และการแลกเปลี่ยนสัญลักษณ์ในระดับโลก (Symbolic exchanges globalise) แต่อย่างไรก็ตาม อัตราของการเกิดขึ้นของกระบวนการโลกาภิวัตน์ จะเกิดขึ้นมากที่สุดในบริบทของวัฒนธรรม

แนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือก (Alternative development theory)

การพัฒนาที่มุ่งเน้นเพียงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแต่เพียงประการเดียว ก่อให้เกิดผลกระทบจากการพัฒนามากมาย ทั้งทางด้านความเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ปัญหาสังคม ความไม่เท่าเทียมกัน ภาวะการพึ่งพา หนี้สิน และภาวะการด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สาม ภาวะวิกฤตต่างๆที่เกิด

ขึ้นทั้งวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม และวิกฤตทางปัญญา ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในสังคมจากนักวิชาการ องค์กรประชาชน และนักพัฒนาภาคเอกชน

จากภาวะดังกล่าว ก่อให้เกิดกระแสการพัฒนาแนวทางใหม่ ที่รู้จักกันในนามของ กระแสการพัฒนาทางเลือก (Alternative development approach) ซึ่งให้ความสำคัญกับประชาชน ความเท่าเทียมกัน ศักยภาพของชุมชน และวัฒนธรรมนิยม ดังพอสรุปแนวคิด ทฤษฎีที่สำคัญได้ดังนี้

แนวคิดผู้แสดงทางสังคม (Actor-oriented approach)

เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในช่วงปลายของปี ค.ศ. 1960 และตอนต้นของปี 1970 เป็นแนวคิดที่มุ่งเชื่อมโยงรูปแบบกระบวนการตัดสินใจ (Decision-making models) กับ การวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น Actor-oriented approach เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ในระดับกลางและในระดับจุลภาคหรือระดับบุคคล จุดเด่นของแนวคิดนี้ คือการตีความชนชั้น (Class) ในลักษณะของการก่อตั้งขึ้นในรูปของ องค์กร (Agency) การรวมกันของปัจเจกบุคคล (Encompassing individuals) การร่วมมือร่วมใจกันของ นายทุน องค์กรท้องถิ่น พรรคและ องค์กรการเมือง และระบบราชการ (Schuurman 1993)

Actor-oriented approach มีแนวคิดว่า ผู้แสดงทางสังคม (Social actor) หมายถึง ประชาชน ซึ่งเป็นสมาชิกในองค์กร หรือสถาบันทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน ที่ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีบทบาทในการกำหนดทิศทางและอัตราของการพัฒนา เช่นเดียวกับปัจจัยหรือองค์ประกอบภายนอกอื่นๆ ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ผู้ศึกษาจึงต้องให้ความสนใจทั้งในส่วนของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

Long (1992) เสนอว่า การศึกษาด้านการวางแผนและการพัฒนาควรหลีกเลี่ยงกรอบแนวคิดที่วางอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาแบบรวมศูนย์ (Top-down development process) แต่ควรเน้นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และผู้แสดงทางสังคมตลอดจนองค์กรท้องถิ่นควรมีบทบาทสำคัญที่สุดในการวางแผน กำหนดทิศทางของโครงการตลอดจนยุทธศาสตร์การพัฒนาด้วยตนเอง ตัวอย่างที่ชัดเจนได้แก่ การพัฒนาในโครงการชุมชนจัดตั้งใหม่ (Resettlement scheme)ทั้งหลาย ที่มักมีกรอบแนวคิดของการพัฒนาที่มุ่งเน้น

การเติบโตเพียงประการเดียว (Growth only model) แต่ละเลเยอร์ของครัวเรือนและผู้แสดงทางสังคม ซึ่งแนวทางการพัฒนาดังกล่าวคือสาเหตุสำคัญที่ทำให้โครงการชุมชนจัดตั้งใหม่ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้ตั้งเอาไว้ ซึ่งได้แก่การแก้ปัญหาความยากจนและการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน (Cernea 1996: 12; Scudder 1991; Long and Long 1992; Long and Roberts 1984: 248-255)

แม้แนวคิดผู้แสดงทางสังคม จะมีลักษณะเด่นคือการให้ความสำคัญกับประชาชนองค์กรประชาชน และปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม ควบคู่ไปกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ แต่นักทฤษฎีในสำนักความคิดนี้ยังคงได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในส่วนของการละเลยประเด็นการเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดทฤษฎี กับการศึกษาในภาคสนาม และการเคลื่อนไหวทางสังคม นอกจากนี้ จุดอ่อนด้านความเชื่อมโยงของหน่วยในการวิเคราะห์ระหว่างระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับจุลภาคกับระดับโครงสร้างก็ยังเป็นประเด็นสำคัญซึ่งนักคิดในสำนักนี้จำเป็นต้องให้ความสำคัญและปรับปรุงต่อไป (Schuurman 1993; Long and Long 1992: 38; Slater 1990; Sklair 1988)

แนวคิดบทบาทหญิง-ชาย (Gender development approach)

เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการละเลยหรือไม่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้หญิงในการพัฒนาในอดีต นักทฤษฎีบทบาทหญิง-ชาย มีแนวคิดที่สำคัญว่า ผู้หญิงคือผู้แสดงที่สำคัญในการพัฒนาเท่ากับผู้ชาย ดังนั้นกรอบแนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือกจึงไม่ควรวางอยู่บนพื้นฐานของอคติที่ละเลยผู้หญิง เพราะถือว่าเป็นมิติหนึ่งของความไม่เป็นธรรมในสังคม หรือเป็นรูปแบบหนึ่งของการเลือกปฏิบัติ อันอาจทำให้ผู้หญิงถูกผลักให้กลายเป็นกลุ่มคนชายขอบ

นักทฤษฎีบทบาทหญิง-ชายได้เสนอกรอบแนวคิดในการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับผู้หญิงใน 6 องค์ประกอบได้แก่ ด้านการทำงาน ด้านงานบ้าน ด้านเพศ ด้านวัฒนธรรม ด้านความรุนแรง และด้านนโยบายของรัฐ (Walby 1990) โดยนักทฤษฎีบทบาทหญิง-ชายมีความคิดว่า การให้คำจำกัดความด้านการพัฒนาควรให้ความสำคัญในลักษณะของปัจเจกบุคคล ที่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพของบุคคลทั้งในชีวิตส่วนบุคคลและชีวิตทางสังคม และผู้หญิงควรเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนามากกว่าเป็นเพียงผู้ถูก

กระทำ (Townsend 1988; Radcliffe and Townsend 1988; Moser 1989; Sen and Grown 1987; Durkelman and Davidson 1987; Moser and Peake 1987)

แต่อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลังของศตวรรษที่ 20 แนวคิดทฤษฎีบทบาทหญิง-ชาย ได้ถูกวิจารณ์ในด้านที่ให้ความสำคัญกับประเด็นทางด้านวัตถุมากจนเกินไป ตัวอย่างเช่น สถานภาพของผู้หญิง และความสัมพันธ์ของบทบาทหญิง-ชาย Komter (1991) นักทฤษฎีเชิงโครงสร้างวิจารณ์ว่าแนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดของทฤษฎีสตรีนิยม (Feminist theory) ที่ละเลยปัจจัยด้านความหลากหลายและพหุนิยม (Pluralism) นอกจากนี้ การให้คำจำกัดความของคำว่า “Gender” พบว่ายังมีความสับสนกับคำว่า “เพศ” (Sex) และนิยามความหมายยังมีความแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศแต่ละสังคม

แนวคิดความหลากหลายและพหุนิยม (Diversity and Pluralism)

นักทฤษฎีความหลากหลายและพหุนิยมมีแนวคิดที่สำคัญว่า ความหลากหลายควรเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างกรอบแนวคิดด้านการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดของ Post-modernist ที่ให้ความสำคัญกับ “การเคลื่อนไหวทางสังคม” (Social movement) ในสังคมของประเทศด้อยพัฒนาด้านอุตสาหกรรม เนื่องจากแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคม ประกอบด้วยความหลากหลายทั้งในด้านวัตถุประสงค์ ความเป็นมา ความต้องการ และบุคลิกลักษณะของผู้แสดงทางสังคมและองค์กรหรือสถาบันที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ นักทฤษฎีความหลากหลายและพหุนิยมยังมีแนวความคิดว่า ความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และด้านการเมืองการปกครองของประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรมซึ่งเกิดจากลักษณะเฉพาะของโครงสร้างสังคมที่ถูกกำหนดโดยปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่สลับซับซ้อน ซึ่งมีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนา ต้องอาศัยวิธีการที่หลากหลายและมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคมเพื่อทำความเข้าใจ อธิบาย และวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละระดับ กล่าวคือ ทั้งระดับจุลภาค ระดับมหภาค และระดับกลาง โดยประเด็นสำคัญที่ควรให้ความสนใจได้แก่ เรื่องของอำนาจ (Power) ผู้แสดงทางสังคม (Social actor) ความเป็นธรรม (Equality) และความหลากหลาย (Diversity) ทางด้านสังคม ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์ วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

แนวคิดเรื่องอำนาจ (Empowerment)

เป็นแนวคิดที่เกิดจากการพัฒนาระดับรากหญ้า (Grassroots) ของผู้หญิงในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการให้ความสำคัญกับความหลากหลายและความแตกต่างของปัจจัยสังคมวัฒนธรรมตามสภาพการณ์ที่เป็นจริงในสังคม มากกว่าการนำแนวคิดสตรีนิยม (Feminism) ของประเทศตะวันตกมาใช้

นักทฤษฎีการให้อำนาจเชื่อว่า วิกฤตในสังคม วัฒนธรรม และชีวิตประจำวันของผู้หญิงในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม อาจเป็นหนทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพของผู้หญิงเพื่อให้อำนาจในการต่อรอง นักทฤษฎีการให้อำนาจปฏิเสธการพัฒนาแบบรวมศูนย์จากเบื้องบน (Top-down development approach) และเชื่อว่าแนวทางการพัฒนาดังกล่าวเป็นสาเหตุของการด้อยพัฒนาในสังคมประเทศโลกที่สาม โดยมองว่า การละเลยและไม่ให้ความสำคัญกับพลวัตรขององค์กรท้องถิ่น และปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมคือองค์ประกอบที่สำคัญของการนำไปสู่ภาวะด้อยพัฒนา

แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable development approach)

เป็นแนวคิดการพัฒนาทางเลือกที่เกิดขึ้นภายหลังการพิมพ์เผยแพร่ “The World Conservation Strategy (IUCN 1980) and Caring for the Earth (IUCN 1991) ถึงแม้คำจำกัดความของคำว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” จะยังไม่ชัดเจนและมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม คือเริ่มตั้งแต่การปฏิเสธการพัฒนาอย่างสิ้นเชิง ไปจนกระทั่งถึงภาวะการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (IUCN 1980; McCormick 1986; Brandt 1980; Brundtland 1987; Cotgrove 1982)

แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนก็ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางจากนักวิชาการและสังคมโดยทั่วไป Tisdell (1988: 382) เสนอว่า ถึงแม้ว่าการพัฒนาแบบยั่งยืน จะเป็นแนวคิดที่มีคำจำกัดความที่ไม่ชัดเจนแต่ก็นับว่าเป็นแนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือกที่สำคัญ และไม่ควรที่จะถูกละเลย

คำจำกัดความของคำว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” (Sustainable development) ที่น่าสนใจที่สุด ได้แก่ คำจำกัดความของ The World Commission on Environment and Development ซึ่งกล่าวว่าการพัฒนาหมายความถึง “การตอบสนองความต้องการใน

ปัจจุบันของประชาชนและสังคม โดยไม่กระทบหรือละเมิดความสามารถในการพัฒนา หรือความต้องการของคนหรือสังคมในรุ่นต่อไป (Brundtland 1987: 43)

แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นอีกแนวคิดหนึ่งของการพัฒนาแบบทางเลือกที่ให้ความสำคัญกับผู้แสดงทางสังคมในทุกขั้นตอนของการพัฒนา และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของประชาชน โดยเชื่อว่า ประชาชนคือกุญแจสำคัญที่ตัดสินใจ ควบคุม และผลักดันให้ผลของการพัฒนาสำเร็จหรือล้มเหลว นอกจากนี้แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาเชิงอนุลักษณ์ ที่สนใจผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่าไม้ ดิน และแหล่งน้ำ โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ในระดับการปฏิบัติการในภาคสนาม (Micro-level of practice) และการวิจัยในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อศึกษาวาทกรรมการพัฒนา (Development discourses) การแก้ปัญหาความยากจน (the alleviation of poverty) และรัฐสวัสดิการ (National welfare) (Mies 1986; Shiva 1988)

ถึงแม้ว่าแนวคิดเรื่อง การพัฒนาแบบยั่งยืนจะเป็นแนวคิดที่กลายเป็นคำพูดที่กล่าวขานกันโดยทั่วไปทั้งในหมู่นักวางแผนการพัฒนา นักปฏิบัติ และองค์กรพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนในปัจจุบัน ความไม่ชัดเจนในดัชนีชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนาแบบยั่งยืน กรอบแนวคิดที่จะใช้ในการศึกษา วิเคราะห์ และข้อจำกัดในการนำแนวคิดไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ยังเป็นปัญหาสำคัญของการนำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติ Adams (1990: 207) กล่าวว่า “ไม่มีข้อโต้แย้งว่า การพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นการพัฒนาแบบทางเลือกของกระบวนทัศน์ใหม่ที่น่าสนใจ แต่แนวคิดดังกล่าวยังคงห่างไกลจากการอยู่ในระดับของทฤษฎีการพัฒนา ดังนั้นผู้ที่ให้นำแนวคิดนี้ไปใช้จึงควรพิจารณาอย่างรอบคอบ” (Redclift 1987: 4; 1990:5)

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation Approach)

แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจากข้อด้อยของการพัฒนาแบบเดิมที่เน้นการรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง และการคุกคามของระบบทุนเสรีนิยมที่ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนและช่องว่างระหว่างคนจนและประเทศที่ยากจนกับคนรวยและประเทศที่ร่ำรวยขยายห่างขึ้น แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ เพื่อเคลื่อนย้ายปัจจัยในการพัฒนาทั้งทรัพยากรหรือปัจจัยในการผลิต และประชาชนเข้ามาสู่

กระบวนการพัฒนา โดยเน้นกลวิธีการแก้ไขปัญหาความยากจนตามกระบวนการที่ได้มาจากการเรียนรู้จากประชาชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ของสังคม

นักวิชาการจำนวนมากได้ให้คำจำกัดความของ การมีส่วนร่วมไว้ ดังพอสรุปได้ดังนี้

- ความร่วมมือของประชาชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและกลุ่ม เพื่อเข้าร่วมรับผิดชอบในกระบวนการพัฒนา เพื่อการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการโดยผ่านองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ (กรรณิกา ชมดี 2524: 11)
- กระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย เป็นการฟื้นฟูพื้นฐานความมั่นคง เพื่อนำไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นได้ในบั้นปลาย จุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชน เริ่มจากการเข้าร่วมกิจกรรมของแต่ละคน มีประโยชน์เกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่องราวไป ที่สำคัญคือ กิจกรรมเหล่านั้น ต้องสัมพันธ์กับความต้องการและปัญหาของประชาชน (เสน่ห์ จามริก และคณะ 2524: 30)
- การให้ประชาชนเป็นผู้ค้นคิดปัญหา เป็นผู้ที่ทำทุกอย่าง ไม่ใช่เรากำหนดไว้ว่าประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องที่ประชาชนคิดขึ้นมา (อคิน รพีพัฒน์ 2527: 20)

โดยสรุป การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม วางอยู่บนความเชื่อพื้นฐานที่สำคัญดังนี้

- ระบอบประชาธิปไตยคือระบอบที่ดีที่สุดที่จะช่วยให้สังคมสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนา ดังนั้น สังคมจึงมีความจำเป็นต้องนำกระบวนการตลอดจนแนวคิดประชาธิปไตยจากสังคมตะวันตกมาใช้ในสังคมของประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรมในโลกที่สาม
- ความทันสมัยด้าน ทักษะคน สถาบัน วัฒนธรรมบริโภคนิยม และระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยมคือองค์ประกอบที่สำคัญ

Stiefel และ Wolfe (1984: 10) กล่าวว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมที่นิยมมากที่สุดในการพัฒนาตามแนวทางนี้ ก็คือการเปลี่ยนแปลงประชาชนที่ล้าหลัง อยู่ในสังคมแบบจารีต และไม่มีส่วนร่วมมาสู่ประชาชนที่ทันสมัย มีความรับผิดชอบในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายในกระบวนการพัฒนา ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมในความหมายนี้ ก็คือการสร้างกลไกและหนทางไปสู่การพัฒนาตามรูปแบบตะวันตก

แต่อย่างไรก็ตาม พบว่ามีความแตกต่างในแนวคิดด้านการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม แนวใหม่ ที่เริ่มให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพ ความเท่าเทียม และอำนาจของประชาชนมากยิ่งขึ้น (Uphoff 1991) ดังที่ The United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) ได้เน้นว่า การมีส่วนร่วมเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่จะเปลี่ยนแปลงภาวะการพึ่งพา การทำให้เป็นชายขอบ และนำประชาชนส่วนใหญ่ไปสู่อำนาจที่แท้จริง (Pearse and Stiefel 1979: 5)

กรอบแนวคิดในการพัฒนาในศตวรรษที่ 20 จึงให้ความสำคัญกับผู้แสดงทางสังคม บทบาท การปฏิสัมพันธ์ และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนา โดยสรุปการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมตามแนวคิดนี้ จึงหมายความว่า การมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา เริ่มตั้งแต่ การตัดสินใจ การออกแบบโครงการ การวางแผนและการดำเนินงานตามแผน การตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือในข้อมูลด้านสังคมประชากรที่องค์กรหรือหน่วยงานภายนอกอื่นๆเก็บรวบรวมมาได้ การให้ความช่วยเหลือและให้ความรู้ด้านเทคโนโลยีท้องถิ่น และการประเมินผลโครงการ (Cernea 1991: 465-466)

“ประชาชน” ตามความหมายนี้ จึงไม่ได้หมายความว่าเพียงประชากรเป้าหมาย (Target group) แต่หมายความว่า ผู้ได้รับประโยชน์ หรือ “หุ้นส่วน” (Partner) ที่ต้องได้รับประโยชน์จากผลของการพัฒนาตามที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์

บรรณานุกรม

- กระทรวงสาธารณสุข สำนักนโยบายและแผนสาธารณสุข และกองการ
สาธารณสุขต่างประเทศ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์. 2542.
- กุลวิตรา ภัทธานนท์. นานาทัศนะเกี่ยวกับ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” วารสาร
การศึกษาแห่งชาติ ปีที่ 24 (สิงหาคม-กันยายน 2531),
ชลธิรา สัตยวัฒนา. ความรู้กับภูมิปัญญา : มิติที่หล่อมซ้อนกัน. ขำวพิเศษ
ฉบับที่ 735, 2534.
- นาคัน คักวานี. ผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจต่อภาวะการมีงานทำ การว่างงาน
และรายได้. กองประเมินผลการพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนา
การเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. เอกสารอัดสำเนา. (ม.ป.ป.).
- พัชรา อุดตระกุล. ภูมิปัญญาชาวบ้านเทคโนโลยีพื้นฐาน และแหล่งวิทยาการ
ในชุมชน. ใน ชลทิศย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศิลาตระกูล
เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาและการใช้แหล่งวิทยาการในชุมชน
หน่วยที่ 1-8 โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2533.
- ธวัช ปุณโณทก. ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานทัศนะของอาจารย์ปรีชา พิณทอง,
ในเสรี พงศ์พิศ (บรรณาธิการ), ทิศทางหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์หมู่บ้าน. 2531.
- สมพร เทพสิทธิธา. บทบาทของอาสาสมัครและองค์กรอาสาสมัครในการพัฒนา
สังคมในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ใน แก่อย่างมีความสุข. สภาสังคม
สงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์. 2522.
- สุนทรี ไคมิน. การพัฒนาสังคมกับค่านิยม ใน การศึกษาและวัฒนธรรมประมวล
บทความทางวิชาการ. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ. 2526.

- เสน่ห์ จามริกและคณะ. นโยบายในการพัฒนาชุมชนในชนบทไทย 2523.
 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. 2524.
- อคิน รพีพัฒน์. การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา. กรุงเทพฯ:
 โรงพิมพ์ศักดิ์โสภา. 2627.
- Adams, W.M. Green Development: Environment and Sustainability in the
 Third World. London: Routledge. 1990.
- Barbour, Ian G. Technology, Environment, and Human Values, New York:
 Praeger Scientific and Social Issues, 1980.
- Brandt, W. North-South: A Programme for Survival. London: Pan Books. 1980.
- Brundtland, H. Our Common Future. Oxford: Oxford University Press (for the
 World Commission on Environment and Development). 1987.
- Cernea, M.M. Putting People First. London: Oxford University Press. 1991.
- . Social Organisation and Development Anthropology. Washington, D.C.:
 The World Bank. 1996.
- Cotgrove, S. Catastrophe or Cornucopia: The Environment, Politics and the Future.
 Chichester: Wiley. 1982.
- Frank, A.G. Capitalism and Underdevelopment in Latin America. New York:
 Monthly Review Press. 1967.
- Hay, Stephen N. Asian Ideas of East and West: Tagore and His Critics
 in Japan, China and India. Massachusetts: Harvard University
 Press, 1980.
- ICUN. The World Conservation Strategy. Geneva: International Union for
 Conservation of Nature and Natural Resources. United Nations
 Environment Programme. World Wildlife Fund. 1980.

- Itty, C.I. "Development Goals and Values." In Searching for Asian Paradigms: Contribution of Youth to the Promotion of Social Goals and Cultural Values in the Development Process, ed. C. I. Itty, 15-28. Bangkok: Suksit Siam (Distributor). 1984a.
- Kim, Yong Bock. "Culture and Development in Christian Perspective." In Searching for Asian Paradigms: Contribution of Youth to the Promotion of Social Goals and Cultural Values in the Development Process. Ed. C. I. Itty, 82-95. Bangkok: Suksit Siam (Distributor), 1984.
- Koczberski, Gina. 1998. Women in Development: a Critical Analysis. Third World Quarterly 19: 395-409.
- Long, N. and Long, A. Battlefield of Knowledge. London and New York: Routledge. 1992.
- Long, N. and Roberts, B. Miners, Peasants and Entrepreneurs. Cambridge: Cambridge University Press. 1984.
- Marx, K. Selected Writings. Oxford: Oxford University Press. 1977.
- McCormick, J. The Origins of the World Conservation Strategy. Environmental Review, 10 (2), 177-187. 1989.
- Mies, M. Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour. London. Zed Books. 1986.
- Moser, C.O.N. Gender Planning in the Third World: Meeting Strategic and Practical Gender Needs. World Development 17 (11), 1799-1825. 1989.
- and Peake, L. Women, Human Settlements and Housing. London: Tavistock Publications. 1987.

- Pearse, A. and Stiefel, M. Inquiry into Participation – A Research Approach. Geneva: UNRISD. 1979.
- Rahnema, Majid. 1997. "Introduction" in The Post-Development Reader, Edited by Majid Rahnema and Vistoria Bawtree. New Jersey: Zed Books.
- Radcliffe, S. with Townsend, J. G. Gender in the Third World: A Geographical Bibliography. Brighton: Institute of Development Studies, Development Bibliography 2. 1988.
- Redclift, M. Sustainable Development: Exploring the Contradictions. London: Methuen. 1987.
- Robertson, R. Globalization. London: Sage. 1992.
- Sachs, Wolfgang. 1992a. Development: A Guide to the Ruins. The New Internationalist June.
- Schmidt, Alfred. The Concept of Nature in Marx. New York: Humanities Press, 1972.
- Schuurman, F.J. Beyond the Impasse. London and New Jersey: Zed Books. 1993.
- Scudder, T. A Sociological Framework for the Analysis of New Land Settlements, in M.M. Cernea (ed.), Putting People First: Sociological Variables in Rural Development. New York: Oxford University Press. 1991.
- Sen, G. and Grown. Development, Crises and Alternative Visions: Third World Women's Perspectives. New York: Monthly Review Press. 1987.
- Shiva, L. Staying Alive: Women, Ecology and Development. London. Zed Books. 1988.

- Sivaraksa, Sulak. A Buddhist Vision for Renewing Society. Bangkok: Tienwan Publishing House, Part., Ltd., 1986.
- Sklair, L. Transcending the Impasse: Metatheory, Theory, and Empirical Research in the Sociology of Development and Underdevelopment. World Development, 16 (6), 697-709. 1988.
- Slater, D. Fading Paradigms and New Agendas – Crisis and Controversy in Development Studies. European Review of Latin American and Caribbean Studies, 49, 25-32. 1990.
- Thomas, Pradip. “Asia”. In The New Faith-Science Debate: Probing Cosmology, Technology, and Theology, ed. John M. Mangum, 149-52. Minneapolis: Fortress Press, 1989.
- Thompson, Kenneth and Jeremy Tunstall. Sociological Perspective. ed. London: Harell Watson & Viney LTD. 1976.
- Tisdell, C.A. Sustainable Development: Differing Perspectives of Ecologist and Economists, and Relevance to LDCs. World Development, 16 (3), 373-384. 1988.
- Townsend, J.G. Women in Development Countries: A Select, Annotated Bibliography for Development Organisation. Brighton: Institute of Development Studies. Development Bibliography 1. 1988.
- UNESCO. Recommendation No. 27 of the World Conference on Cultural Policies, Mexico City, July-August 1982.
- Uphoff, N. Fitting Projects to People, in Cernea, M.M. (ed.), Putting People First: Sociological Variables in Rural Development. The World Bank: Oxford University Press. 1991.

Wallby, S. Theorizing Patriarchy. Oxford. Blackwell. 1990.

Wallerstein, I. The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. New York: Academic Press. 1974.

Waters, M. Globalization. London: Clays Ltd, St Ives plc. 1995.